

Սույն թվականի փետրվարի 8-ին ՀՀ ԳԱԱ-ի նախագահության նիստում վերընտրվեցին գիտական երեք կազմակերպությունների տնօրեններ: «Հայկենսատեխնոլոգիա» գիտաարտադրական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի տնօրեն միաձայն վերընտրվեց ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, քիմիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Աշոտ Սաղյանը: Աշոտ Սաղյանը «Հայկենսատեխնոլոգիա» գիտաարտադրական կենտրոն»-ը ղեկավարում է վերջինիս հիմնադրման օրվանից՝ 2010 թ.-ից: Կենտրոնը ստեղծվել է կենսատեխնոլոգիայի ինստիտուտի, Միկրոբիոլոգիայի ինստիտուտի և մանրէների ավանդադրման կենտրոնի միավորմամբ:

«Հայկենսատեխնոլոգիա» գիտաարտադրական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի հիմնական գիտական ուղղություններն են՝ մանրէաբանական սինթեզ, կենսատրանսֆորմացիա և կենսակատալիզ, կենսամիմետիկ սինթեզ,

Վերընտրվեցին ՀՀ ԳԱԱ-ի երեք գիտական կազմակերպությունների տնօրեններ

կենսապատրաստուկներ և կենսահավելումներ, կենսատեխնոլոգիական պրոցեսների կառավարում, գյուղատնտեսական կենսատեխնոլոգիա, թափոնների վերամշակում, Հայաստանում մանրէների կենսաբազմազանության ուսումնասիրություն:

Կենտրոնն արտադրում է «Նարին» կաթնաթթվային մթերք, ոչ սպիտակուցային ամինաթթուներ, «Էկոբիոֆիդ», «Էկոբիոֆիդ+» կենսապարարտանյութեր, դեղապատրաստուկներ, դեղաբուսահումքեր:

ՀՀ ԳԱԱ կենդանաբանության և հիդրոէկոլոգիայի գիտական կենտրոնի տնօրեն միաձայն վերընտրվեց կենսաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Բարդուխ Գաբրիելյանը: Բարդուխ Գաբրիելյանը կենտրոնը ղեկավարում է 2012 թ.-ից: Կենտրոնը ստեղծվել է ՀՀ ԳԱԱ կենդանաբանության, հիդրոէկոլոգիայի և ձկնաբանության ինստիտուտների միավորմամբ:

ՀՀ ԳԱԱ կենդանաբանության և հիդրոէկոլոգիայի գիտական կենտրոնի գիտական ուղղություններն են՝ Սևանա լճի էկոհամակարգի ուսումնասիրություն, անողնաշար, օղնաշարավոր կենդանիների և հիդրոբիոտների կենսաբազմազանության, տաքսոնոմիայի, ձևաբանության, էկոլոգիայի, էթոլոգիայի, էկոլոգիայի, գենետիկայի, կենդանաաշխարհագրության ուսում-

նասիրություն, կենդանիների և բույսերի հելմինթոֆաունայի ուսումնասիրություն, կենսառեսուրսների գնահատում, դրանց պահպանման, վերականգման և արդյունավետ օգտագործման առաջարկների մշակում:

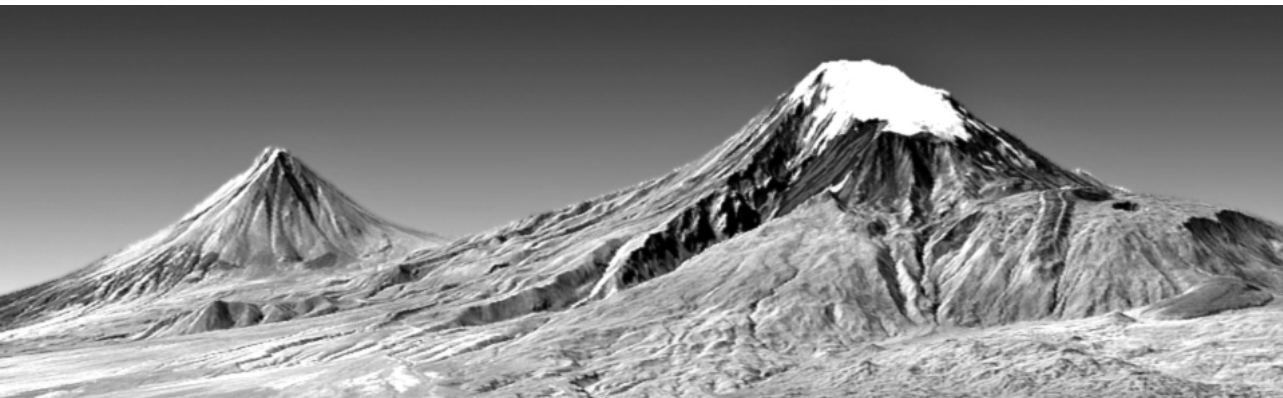
ՀՀ ԳԱԱ բուսաբանության ինստիտուտի տնօրենի պաշտոնում միաձայն վերընտրվեց ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Ժիրայր Վարդանյանը: Նա այս պաշտոնը զբաղեցնում է 2006 թ.-ից:

ՀՀ ԳԱԱ բուսաբանության ինստիտուտի գիտական ուղղություններն են՝ Հայաստանի ֆլորայի, բուսականության և բուսական ռեսուրսների հետազոտություն, հիմնական անտառային համակարգերի արդյունավետության բարձրացման, բույսերի ներմուծման և կլիմայավարժեցման հիմունքների մշակում, բնակավայրերի կանաչապատման գիտական հիմունքների մշակում, Հայաստանի բուսական ծածկույթի փոփոխության դինամիկայի ուսումնասիրում՝ գլոբալ և համաշխարհային մշակակություն ունեցող, մասնավորապես էնդեմիկ, հազվագյուտ և ռելիկտային բուսատեսակներ պարունակող էկոհամակարգերի ի հայտ բերման և հետազոտության նպատակով:

ՀՀ ԳԱԱ տեղեկատվական-վերլուծական կենտրոն

ՆԻԿՈԼԱՅ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ. ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՅԱՑԱԾ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ Է ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅԱՆ ԼԻԻՐԱՎ ԱՆԴԱՄ (ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ 25-ԱՄյԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)

1. ՀԱՅԵՐԸ ՊԵՏՈՒԹՆԱՍՏԵՂԾ ԱԶԳ

Աշխարհի հնագույն ժողովուրդներից մեկը՝ հայ ժողովուրդը, ունի իրեն բնորոշ մի շարք բարձրարժեք որակներ և յուրահատկություններ: Նա պետութենաստեղծ ազգ է և այդ առումով տարբերվում է շատուշատ ժողովուրդներից: Դարերի ընթացքում նա բազմիցս ստեղծել է իր պետականությունը, կորցրել, նորից ստեղծել և նորից կորցրել: Բայց իրենց անկախ պետականությունն ունենալու հայերի ձգտումը մնացել է անկտրում: Եթե թվարկելու լինենք հայոց պետականություններն ըստ դինաստիաների, ապա կստացվի հետևյալ պատկերը. երվանդունիների թագավորություն (մ.թ.ա.570-201 թթ.), Արտաշեսյան թագավորություն (մ.թ.ա.189-մ.թ.1 թ.), Արշակունիների թագավորություն (66-428 թթ.), Բագրատունիների թագավորություն (885-1045 թթ.): Եվ ամենակարևորը՝ հայերը պատկանում են այն քիչ ժողովուրդների շարքին, որը մ.թ.ա. I դարում ստեղծել է կայսրություն, և նրա կայսրը՝ Տիգրան Մեծը, կրել է «Արքայից արքա» տիտղոսը:

Պետության գաղափարն ամուր ցատած է հայության գեներում, և նա ուր գնում է, որ երկրում հաստատվում

է, պետության գաղափարն իր հետ է տանում: Դրա վառ օրինակը Կիլիկիան է, որտեղ Մեծ Հայքից կենտրոնացված հայությունը 1080 թ. ստեղծեց իր նոր պետությունը՝ Կիլիկիայի Ռուբինյան Հայկական Իշխանապետությունը, որը 1198 թ. վերածվեց Կիլիկիայի Հայկական Թագավորության: Նա գոյություն ունեցավ ավելի քան 300 տարի՝ 1080-1375 թթ.:

Հաստատվելով օտար երկրներում, հայկական հավաքականությունը որպես կանոն ակտիվ դերակատարում է ունեցել օտար ժողովուրդների պետական կառավարման համակարգում, այդ պետությունների ամրապնդման ու կայացման գործում, որը հաստատվում է բազմաթիվ օրինակներով:

867-1057 թթ. Բյուզանդական կայսրությունում հաստատվել էր Հայկական դինաստիան, որի հիմնադիր եղել է Բարսեղ Առաջինը: Կայսրությունը, մոտ երկու դար, կառավարել են հայազգի կայսրերը: Սակայն հայերի դեկավար դերակատարումը չի սահմանափակվել միայն Բյուզանդիայով: Հայկական դինաստիան բախտորոշ դերակատարում է ունեցել Ռուսիայի ճակատագրում՝ կապված 988 թ. Ռուսիայի քրիստոնեության ընդունման հետ: Բյուզանդիայի հայազգի համակայսրերի՝ Բարսեղ Երկ-

րորդ Բուլղարասպան և Կոնստանդին եղբայրների քույր՝ իշխանուհի Աննան համաձայնվում է ամուսնանալ Ռուսիայի իշխան Վլադիմիր Սվյատոսլավովիչի հետ, պայմանով, որ նա ընդունի քրիստոնեություն: Վերջինս համաձայնվում է «Վերադառնալով մայրաքաղաք (Կիև-Ն.Հ.) Վլադիմիրը հրամայում է ոչնչացնել կուռքերը, իսկ ժողովուրդը մկրտվեց Դնեպրում»: Ռուսիան ընդունում է ուղղափառ (православие) քրիստոնեություն: Իսկ ուղղափառությունը ռուսական պետության հիմքերի հիմքն է: Մյուս կողմից, եթե մի պահ ենթադրենք, որ Ռուսիան ընդունել իսլամ, ապա դժվար է պատկերացնել, թե ինչպես կընթանար համաշխարհային պատմությունը: Հայոց իշխանուհի Աննան, որը դարձավ Ռուսիայի իշխանի առաջին տիկին, բախտորոշ և դրական դերակատարում ունեցավ ոչ միայն Ռուսիայի, այլև համաշխարհային պատմության մեջ:

Որոշ իմաստով բացառիկ է եղել հայկական քաղաքական էլիտայի և ընդհանրապես հայության դերը Արաբական խալիֆայությունում, նրա պետական կյանքում և քաղաքականության մեջ, որի մասին են վկայում հետևյալ փաստերը:

Արաբները Հայաստանը նվաճել են VII դարի 40-ականներին: 660-750 թթ. Արաբական խալիֆայությունը կառավարում էր Օմայան դինաստիան, որի կենտրոնը համարվում էր Սիրիան, իսկ մայրաքաղաքը՝ Դամասկոսը: Օմայանները, շարունակելով իրենց նվաճողական քաղաքականությունը, իրենց տիրապետությունն են հաստատում ոչ միայն Հայաստանում, այլև Վրաստանում, Աղվանքում և մերձկասպյան շրջաններում: Օմայան խալիֆա Աբդ ալ-Մալիկը 693 թ. ստեղծում է Ատրպատականի, Հայաստանի և Ջազիրայի (Միաջագետքի) կուսակալությունը և նրա փոխարքա նշանակում իր եղբորը՝ Մուհամմադ իբն Մրվանին: Վերջինս 701 թ. խալիֆայության կազմում ստեղծում է մի նոր վարչատարածքային միավոր, կոչելով այն Արմինիա: Նրա մեջ ➤2

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՅՈՑԱԾ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ Է ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅԱՆ ԼԻԻՐԱՎ ԱՆԴԱՄ

➤1 մտնում են Հայաստանը, Վիրքը (Ձուրգան), Առանը (Աղվանքը) և մերձկասպյան շրջանները, որոնց հիման վրա հետագայում ձևավորվեցին Շիրվանը և Դերբենդը (Բաբ ալ Աբվաբ): Արմինիայի մայրաքաղաքը դարձավ Հայաստանի հնագույն մայրաքաղաք Դվինը՝ արաբական հնչեղությանը Դաբիլ: Պատմության մեջ դա բացառիկ երևույթներից մեկն է, որը, սակայն, ունի իր բացատրությունը:

Արաբները լավատեղյակ էին հայերի պետութենակերտ ունակություններին և կարողություններին: Դրա վերաբերյալ գիտելիքները նրանք ձեռք էին բերել դեռևս մ.թ.ա. I դարում, երբ հայոց Արտաշիսյան Տիգրան Երկրորդ արքան Հայկական պետությունը վերածեց կայսրության և սկսեց կրել «Արքայից արքա» տիտղոսը: Այդ կայսրության միջուկը կազմում էին արաբական երկրները՝ Սիրիան, Լիբանանը, Իրաքը, Հորդանանը, Պաղեստինը, և կայսրության սահմաններն ընդհուպ մոտեցան Եգիպտոսին: Եվս մեկ կարևոր հանգամանք: Սիրիան այդ ժամանակ գտնվում էր ներքաղաքական ծանր դրության մեջ և ելքը գտավ նրանում, որ մ.թ.ա. 83 թ. դիմեց արքայից արքա Տիգրան Մեծին, խնդրելով Սիրիան վերցնել իր հովանավորության ներքո: Հայոց արքան բավարարում է սիրիացիների խնդրանքը և այդ նույն թվականին մտնում է Սիրիա, ապա նաև վերոնշյալ արաբական երկրները, որոնք մնում են հայկական կայսրության կազմում մոտ քառորդ դար: Պատմական այս կարևոր իրողությունը խոր հետք է թողել արաբների պատմական հիշողության մեջ, որն իր արտացոլումը գտավ 701 թ. արաբական խալիֆայության կազմում ստեղծված մի նոր վարչատարածքային միավորի անվանման մեջ, կոչելով այն ոչ թե Վրաստանի կամ Շիրվանի վարչատարածքային միավոր, այլ՝ Արմինիա, որն ըստ էության պետություն էր պետության մեջ:

1074 թվականին ծանր դրության մեջ հայտնված Եգիպտոսի Ֆաթիմյան խալիֆա ալ- Մուսթաֆան օգնության համար դիմում է Ալրի կառավարիչ հայազգի Բադր ալ-Գամալ ալ-Արմանին, հրավիրելով Կահիրե իրավիճակը փրկելու, անհնազանդ թուրքական զվարդիականներին սանձահարելու և երկրում կարգ ու կանոն հաստատելու համար: Ալ-Արմանին (Հայը) շատ արագ և փայլուն կերպով իրականացնում է իր առաքելությունը՝ ջախջախիչ պարտության մատնում թուրքական զորքերին և այլ անհնազանդ և խռովարար ցեղերի, պատժում նրանց, կարգ ու կանոն հաստատում Եգիպտոսում և ամրապնդում իր իշխանությունը: Նա դառնում է Եգիպտոսի վեզիր, զորքերի հրամանատար, գլխավորում վարչական ապարատը, դատական համակարգը, ֆաթիմյան քարոզչական համակարգը, խալիֆան նրան նշանակում է էմիր ալ-մունիմին՝ հավատացյալների էմիր, իսլամի սուր և շնորհում բազմաթիվ այլ կոչումներ: Բադր ալ-Արմանի զորքերը կազմված էին բացարձակապես հայերից: Երբ խալիֆա ալ-Մուսթաֆան դիմեց Բադր ալ-Արմանին՝ խնդրելով ստանձնել Եգիպտոսի կառավարչի պաշտոնը, նա պայման դրեց խալիֆայի առջև, որ իր հետ միայն իր ընտրած զորքերը պետք է լինեն, որոնք հայեր էին: Եվ խալիֆան համաձայնվում է: Ձինվորական պաշտոններում ալ-Արմանին նշանակում է միայն հայերի: Իսկ զորքերը կազմված էին հայ հեծյալներից և հետևակից: Փաստորեն Բադր Գամալ ալ-Արմանին իր ձեռքում է կենտրոնացնում խալիֆայության կառավարման ամբողջ ղեկը, որը նրա մահից հետո (1094 թ.) անցնում է նրա որդուն՝ Աֆդալին և նրանց հայազգի հաջորդներին: Շնորհիվ ալ-Արմանի, Աֆդալի և նրանց հաջորդած մյուս հայազգի կառավարիչների հմտության և խելացի կառավարման, ինչպես ընդունված է պատմագիտության մեջ, մի ամբողջ հարյուրամյակ կասեցվեց Ե-

գիպտոսի Ֆաթիմյան խալիֆայության (909-1171 թթ.) անկումը: Դրա համար արաբները պարտական են միայն ու միայն հայերին:

Հայ պետական և քաղաքական գործիչներն անցնելի հետք են թողել նաև Եգիպտոսի XIX դարի պատմության մեջ: Բավական է նշել, որ Եգիպտոսի առաջին վարչապետը եղել է Նուբար Նուբարյանը, որն անգնահատելի դեր է խաղացել Եգիպտոսի անկախության և ինքնության պահպանման գործում:

Հայերը XIX դարում ազդեցիկ դիրքեր են ունեցել Ցարական Ռուսաստանում, երբ ռուսական ցար Ալեքսանդր II-ը կայսրության ներքին գործերի նախարար Նշանակեց Ռուսաստանի պետական Դումայի անդամ հայազգի զորապետ Միքայել Լոռիս-Մելիքովին, օժտելով նրան բացառիկ իշխանությամբ: Նա փաստորեն դարձավ Ռուսաստանի վարչապետ դիկտատոր (1880-1881 թթ.), կայսրության երկրորդ դեմքը՝ ցարից հետո: Լոռիս-Մելիքովը ցարին է ներկայացնում վարչական և տնտեսական վերափոխումների մի ընդարձակ ծրագիր, ըստ որի Ցարական Ռուսաստանը ինքնակալ միապետությունից վերածվում էր սահմանադրական միապետության: Ցարը հավանություն է տալիս Լոռիս-Մելիքով այդ ծրագրին և նույնիսկ 1881 թ. մարտի 13-ին ստորագրում համապատասխան հրամանագիր (указ), այսինքն միայն մի քայլ էր մնացել Ցարական Ռուսաստանը սահմանադրական միապետության վերածվելու համար, սակայն նույն օրը՝ 1881 թ. մարտի 13-ին, Ալեքսանդր II-ը ահաբեկչության զոհը դարձավ: Նրան հաջորդած Ալեքսանդր III-ը չեղյալ հայտարարեց իր հոր բարեփոխումների վերաբերյալ բոլոր հրամանները, իսկ զորապետ Լոռիս-Մելիքովը հեռացավ քաղաքական ասպարեզից:

Հայերը նշանակալի դեր են խաղացել նաև շահական Իրանի պետական և քաղաքական կյանքում (Մալքում խան, Եփրեմ խան՝ Իրանի դիկտատոր) և Օսմանյան կայսրության պետական համակարգում (արտաքին գործերի նախարար Գալուստ Նորատունկյան, ֆինանսական համակարգում և այլ ոլորտներում):

Բուն Հայաստանում հայոց պետականությունը վերականգնվել է 1918 թ. մայիսի 28-ին, երբ Արևելյան Հայաստանում հռչակվեց Հայաստանի Հանրապետությունը կամ Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունը: Նա 1920 թ. նոյեմբերի 29-ին խորհրդայնացվեց, իսկ 1922թ. դեկտեմբերի 30-ին մտավ նորաստեղծ խորհրդային Միության կազմի մեջ, որով սկսվեց Հայաստանի Երկրորդ Հանրապետության շրջանը:

Անգնահատելի է հայ ակամավոր պետական, քաղաքական-կուսակցական և ռազմական գործիչների ներդրումը խորհրդային Միության՝ որպես պետության, կայացման ու հզորացման գործում: Խորհրդային Միությունն անհնար է պատկերացնել առանց Անաստաս Միկոյանի, որը գտնվել է կուսակցական և պետական համակարգի ամենաբարձր պաշտոններում, այդ թվում եղել է ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության նախագահ, որը համագոր է պետության պրեզիդենտի պաշտոնին, Հովհաննես Թևոսյանի, որը զբաղեցրել է խորհրդային Միության Մինիստրների խորհրդի նախագահի տեղակալի բարձր պաշտոնը, ՌԱՖՍՅ-ի և ԽՍՀՄ արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսարի տեղակալ Լևոն Կարախանի, խորհրդային Միության մարշալ Հովհաննես Բաղդամյանի, Նավատորմի ադմիրալ Հովհաննես Իսակովի, ԽՍՀՄ Ջրահատական կային զորքերի գլխավոր մարշալ Համազասպ Բաբաջանյանի, ԽՍՀՄ Ավիացիայի մարշալ Արմենակ Խանփեդյանցի (Խուդյակովի) և շատ ու շատ այլ ակամավոր գործիչների:

(Շարունակելի)

Լրացավ անվանի ֆիզիկոս, հմուտ մանկավարժ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Էդուարդ Մուշեղի Ղազարյանի ծննդյան 75-և գիտամանկավարժական գործունեության 50-ամյակը:

Է. Ղազարյանը ծնվել է 1942 թ. հունվարի 16-ին Երևանում: 1959 թ. ոսկե մեդալով ավարտել է Երևանի թիվ 4 միջնակարգ դպրոցը, 1965 թ. գերազանցությամբ՝ Մոսկ-

ԳԻՏԵՆԱԿԱՆԸ, ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԸ, ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ

(ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ Է. Մ. ՂԱԶԱՐՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 75-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)

վայի Մ. Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանի ֆիզիկայի ֆակուլտետը և սովորել է նույն ֆակուլտետի ասպիրանտուրայում 1965-69 թթ. (1966 թ. ծառայել է խորհրդային զինված ուժերում): 1969 թ. Է. Ղազարյանն աշխատանքի է անցել Երևանի պետական համալսարանում, պինդ մարմնի ֆիզիկայի ամբիոնում: 1981 թ.-ից գիտությունների դոկտոր է, 1983 թ.-ից՝ պրոֆեսոր, 1996 թ.-ից՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս:

Է. Մ. Ղազարյանի գիտական հետազոտությունները՝ նվիրված կիսահաղորդիչների ֆիզիկային և նանոէլեկտրոնիկային, լուրջ ներդրում են ցածր չափայնությամբ համակարգերի տեսության բնագավառում: Իր առաջին գիտական աշխատանքը նա տպագրել է դեռ ուսանողական տարիներին «Physics Letters» ամսագրում, ընդ որում լինելով հոդվածի միակ հեղինակը: Սույն աշխատանքում առաջարկված էր նոր ոչ ուղիղ կլանման պլազմոնային մեխանիզմ: 70-ականների սկզբից սկսած նա ամբողջությամբ կենտրոնացավ ցածր չափայնությամբ համակարգերի ուսումնասիրման վրա: Հիմնական կարելի է ասել, որ այդ տարիներին տպագրված հոդվածները, որոնք նվիրված են քվանտային փոսերի և լարերի օպտիկական և կուլոնյան հատկություններին, կրում են պիոներական բնույթ և քաջ հայտնի են միջազգային գիտական համայնքին:

Վերջին տարիների հետազոտությունները նվիրված են բարդ երկրաչափությամբ քվանտային կետերի ֆիզիկական հատկությունների ուսումնասիրությանը, ինչպես նաև մի քանի և բազմամասնիկային խնդիրներին տարբեր երկրաչափություններով քվանտային կետերում:

Տարբեր տարիներ Է. Ղազարյանը կատարել է նաև գիտակազմակերպչական աշխատանքներ, այդ թվում եղել է Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի (այժմ՝ ՀԱՊՀ) ընդհանուր ֆիզիկայի ամբիոնի վարիչ (1975-1985 թթ.), Խ. Աբովյանի անվան ՀԳՄՀ-ի ղեկավար (1987-1988 թթ.), ԵՊՀ պինդ մարմնի ֆիզիկայի ամբիոնի վարիչ և ԵՊՀ պրոֆեսոր (1993-1999 թթ.), ՀՀ կրթության և գիտության նախարար (1999-2001 թթ.), ՀՀ ԳԱԱ ֆիզմաթ. և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար (2002-2004 թթ.), ՀՀ ԳԱԱ փոխնախագահ և ակադեմիկոս-քարտուղար (2004-2006 թթ.), ՀՀ ԳԱԱ նախագահության անդամ:

Է. Ղազարյանի կարևոր հաջողությունը (2000-ական թթ. առաջին կեսին) կարելի է համարել իր գործընկերների հետ միասին Հայ-Ռուսական համալսարանում ֆիզիկատեխնիկական ֆակուլտետի կազմակերպումը, որի ընդհանուր և տեսական ֆիզիկայի ամբիոնի վարիչն էր (2006-2012 թթ.), իսկ 2008-2016 թվականներին՝ նաև ՀՀ-ի ղեկավարի տեղակալը: 2013-ից մինչև այժմ ՀՀ-ի մաթեմատիկայի և բարձր տեխնոլոգիաների ինստիտուտի տնօրենն է:

Մեծ է Է. Ղազարյանի ավանդը ՀՀ-ում գիտական և մանկավարժական կադրերի պատրաստման գործում: Նրա ղեկավարությամբ պաշտպանվել են 40-ից ավել թեկնածուական ատենախոսություններ, նա եղել է 9 դոկտորական ատենախոսությունների խորհրդատու: Հեղինակ է ավելի քան 150 գիտական հոդվածների, համահեղինակ բուհական և դպրոցական դասագրքերի և ուսումնական ձեռնարկների: Է. Ղազարյանը պարգևատրվել է Խաչատուր Աբովյանի, Ֆրիտյոֆ Նանսենի անվան և «Անանիա Շիրակացի» մեդալներով, արժանացել է ֆիզիկայի բնագավառում ՀՀ նախագահի մրցանակի (2008 թ.) և ՀՀ պետական մրցանակի (2011 թ.), իսկ 2016 թ.-ին ակադեմիկոս Ղազարյանը արժանացավ ՄՀՄԻ (Դուբնա) մրցանակին:

Է. Ղազարյանը «Բնագետ»-ի հիմնադիր խմբագիրն է և մինչև 2007թ.՝ ամսագրի գլխավոր խմբագիրը: Իսկ 2006 թ.-ից նա հիմնել է գիտակրթական դաշտում բացառիկ տեղ գրավող «Գիտության աշխարհում» գիտահանրամատչելի ամսագիրը, որի գլխավոր խմբագիրն է մինչև այժմ:

Իր ծննդյան 75-ամյակն ակադեմիկոս Է. Ղազարյանը դիմավորում է քաջառողջ, երիտասարդական ավյունով և նոր մտահաղացումներով լի:

Շնորհավորում ենք անվանի ֆիզիկոսին ծննդյան տարեդարձի կապակցությամբ՝ մաղթելով նրան երկարակեցություն կյանքում և գիտական գործունեության մեջ, նորանոր հաջողություններ և ստեղծագործական անսպառ եռանդ՝ ի փառս հայրենի գիտության և կրթության:

ՀՀ ԳԱԱ նախագահություն

ՆՇԱՆԱԿՈՐ ՀԱՅԵՐ

ՏԻԵԶԵՐԱՆԱՎԵՐԻ ԿՅՄԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ԿՈՆՍՏՐՈՒԿՏՈՐԸ ԱՐԱ ԱՎԱԳ-ՅԱՆ

Ծնվել է 1912 թ. Բոստոնում՝ Խարբերդից (Արևմտյան Հայաստան) ԱՄՆ տարագրվածի ընտանիքում: 1933 թ. ավարտել է Մասաչուսեթսի տեխնոլոգիական ինստիտուտը, ունի գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան (1935 թ.): Աշխատել է «Ռայթ» ընկերությունում (1956-1959 թթ.), եղել է «Էյրոսփեյ» ֆիրմայի արևելյան մասնաձյուղի տնօրենը (1963 թ.): Համարվում է տիեզերական արբանյակների կցման խոշորագույն մասնագետներից մեկը ԱՄՆ-ում:

- Պարոն Ավագյան, ծնված լինելով փետրվարի 29-ին դուք «դատապարտված» էիք այն բանին, որ Ձեր ծննդյան օրը մշտապես չորս տարին մեկ:

- Ո՛չ, գործը դրան չհասավ: Իմ ծնողներն այնքան հեռատես էին, որ օպերատիվ տեղափոխեցին ծննդյան օրը, և վկայականում գրանցված է 1912 թ. փետրվարի 27-ին:

Խոսակցությունը տեղի էր ունենում 70-ական թվականներին: Այդ ժամանակ նա 60 տարեկան էլ չկար:

Հիշում եմ՝ այն ժամանակ մենք, հարմարավետ տեղավորվելով մայրաքաղաքային «Արմենիա» հյուրանոցի բազկաթոռներում, երկար գրուցեցինք: Ես հիմնականում հարցեր էի տալիս: Ուզում էի շատ բան իմանալ: Չե՞ որ իմ առջև նստած էր ինքը՝ դոկտոր Արա Ավագյանը՝ ԱՄՆ-ում «Իստեյրոսփեյա կորպ»-ի տնօրենը, կառավարական մակարդակով տիեզերական ծրագրերի խոշորագույն մշակումների կազմակերպիչը, լայնորեն հայտնի գյուտարար կոնստրուկտորը և ոչ քիչ հայտնի հայագետ, «Հայկական ընտանիքի էթնիկական առանձնահատկությունները» դասընթացի հեղինակը: Այս դասընթացը մինչև վերջերս երկար տարիներ կարդում էր «Վարդան» հայկական քուլեջում:

Այդ ժամանակ Ա. Ավագյանը Կոնգրեսի հանձնաժողովի փորձագետն էր՝ Արարատ Լեռան վրա հանգրվանած Նոյան տապանը գտնելու գործով: Խորհրդային Հայաստան նրան ոչ ոք չէր հրավիրել. այն ժամանակ նա համարվում էր ԽՍՀՄ-ի N 1 պոտենցիալ թշնամին, քանի որ ԱՄՆ-ում ամենաժամանակակից զենքի ստեղծողներից էր: Նա երևան էր եկել Թուրքիայից՝ Լեմինականով:

- Իսկապե՞ս, Դուք տեսել եք այդ աստվածաշնչյան տապանի մնացորդները:

- Տապան էր դա, թե ոչ, չեմ կարող միանշանակ ասել, բայց փայտե շինվածքի ձևով ինչ-որ բան Լեռան հարթակի վրա «սառած» լճակում տեսա: Ի դեպ, փորձագետները սղոցեցին փայտի կտորների մնուկները, որոնք կենթարկվեց փորձաքննության ՆԱՍԱ-ի լաբորատորիաներում (ասենք, որ հետազայում փորձաքննությունը ցույց տվեց փայտի տարիքը՝ 9-11 հազ. տարի, ցեղը՝ լիբանանյան մայրի):

Խոսելով Նոյան տապանի մասին՝ մենք անցանք առավել անձնական թեմաների:

- Հարգելի՛ դոկտոր, բոլոր, առանց բացառության,

«Ով՛ ով է» տեղեկագրերում Ձեր անունը, չգիտեմ՝ ինչու, գրվում է երկու ր-ով՝ «Արրա»: Ինչո՞վ բացատրել այդ:

- Իմ ծնողները՝ մայրս՝ Թագուհի Ղազարոսյանը, և հայրս՝ Սեդրակը, Խարբերդից են, բայց տեղափոխվել են Բոստոն: Երբ լրացավ իմ ծննդյան քառասուն օրը, նրանք հրավիրեցին Բոստոնի քաղաքապետարանի ծառայողին, որպեսզի պաշտոնապես ձևակերպեն իմ ծնունդը: Կերկր դուրս եկավ բթամիտ իռլանդացի, որը ոչ մի կերպ չէր կարողանում արտաբերել մույնիսկ մեկ ր: Ծնողներս ստիպված էին արտասանել «Արրորա», որից հետո նա գրանցեց իմ անունը երկու ր-ով՝ «Արրա»:

- Ինչպե՞ս Դուք եկաք տիեզերագնացություն:

- Միջնակարգ դպրոցից հետո՝ 1928 թ., ընդունվեցի Մասաչուսեթսի տեխնոլոգիական ինստիտուտ: Այդ ժամանակ շատերն էին տարված օդագնացությամբ և էլեկտրատեխնիկայով: Ես չէի ուզում հետևել մոդայիկ հոսանքին և որոշեցի զբաղվել կառավարող համակարգերով: Ֆակուլտետն ավարտեցի 1935 թ.: Երկու տարի աշխատեցի դոկտորական թեզի վրա: Աշխատել եմ Եվրոպայում: Հայտնագործում էի, նախագծում, պատրաստում: Ապա՝ բանակ: 1944 թ. ես արդեն ունեի գնդապետի աստիճան: Բանակից զորացրվելով՝ սկսեցի զբաղվել հայտնագործմամբ և նախագծմամբ արտաքին բալիստիկայի ասպարեզում (բանակում ես ներքին բալիստիկայի մասնագետ էի):

Պետք է ասել, որ տիեզերագնացության գծով ԱՄՆ-ում մասնագետների մեղ շրջանակում նրան կոչում էին «միստր Ռանդևուս»՝ նրա՝ արբանյակների մոտեցման և դրանք միմյանց հետ կցելու հանրաժանաչ մշակումների համար:

- Ի՞նչ նորություններ մտցրիք Դուք արբանյակների կցման մշակման մեջ:

- Ցիոկոպսկին և Գոդարդը ենթադրում էին «տիեզերագնացքների» ստեղծում՝ ցկատի ունենալով անձնակազմի քանակի մեխանիկական մեծացումը, ասենք, ուղեծրի վրա: Իսկ իմ հայտնագործությունները (մասամբ՝ բաց) հիմնված էին երկու թեզող սարքերի միացման վրա առանց շլյուզման:

- Դուք կոնստրուկտոր-գյուտարար եք: Ի՞նչ գործ ունի այստեղ հայագիտությունը:

- Դա բնական է սփյուռքահայի համար: Մեր ընտանի-

քը սոսկ հայկական չէր, այլ նահապետական-հայկական, որտեղ ոչ միայն առանց «Հայր մերը» ասելու չէին նստում ճաշի, այլև պահպանում էին բոլոր ծեսերն ու արարողությունները՝ Կաղանդ, Ամանոր, Սրբիսեչ, Ծնունդ, Ջատիկ և այլն: Տանը մենք ուսում էինք միայն հայկական ճաշատեսակներ: Մեր սննդի յուրահատկության մասին գիտեին բոլոր իմ դպրոցական և ուսանողական դասընկերները: Նրանք խմբերով գրոհում էին մեր առատ սեղանները, որոնք զարդարված էին մորս վարպետորեն պատրաստած «դոլմայով»:

- Որքան ես գիտեմ, Դուք սկսեցիք զբաղվել հայկական էթնոսով բավականին հասուն տարիքում: Իսկ ընտանի՞քը, երեխանե՞րը:

- Կինս՝ Ջորջիա-Վիկտորյա Քեոսայանը միշտ կիսում էր իմ հայացքները էթնոսի հարցերում և մույնիսկ ամեն կերպ խրախուսում էր ինձ և աջակցում իմ ձեռնարկումներին այդ ասպարեզում: Ինչ վերաբերվում է երեխաներիս, նրանք, փա՛ռք Աստծո, հինգն են՝ Արսինե, Արմինե, Արա, Արմեն, Հարթեն: Նրանք բոլորը տեսքով և նմանությամբ իսկական հայեր են, դաստիարակվել են հայ հայրենասերների ոգով և պապի ու տատի հայացքների ազդեցության տակ: Արսինեն՝ ավագ դուստրս, արդեն ունի իր ընտանիքը, ապրում է Ավստրալիայում՝ Կանբերրիում: Աշխատում է կանաչ մայրցամաքի աստղաֆիզիկական աստղադիտարանում: Դեռ 1961 թ.՝ համալսարանն ավարտելուց հետո, պաշտպանել է դոկտորական թեզ: Ֆիզիկայի դոկտոր է երկրորդ դուստրս՝ Արմինեն: Մագիստրոսական թեզ է պաշտպանել որդիս՝ Արան (այսօր նա գիտությունների դոկտոր է, Պենտագոնի կառավարման համակարգերի կոնստրուկտոր): Արմենն ավարտել է համալսարանը, դարձել էլեկտրոնային ինժեներ (այժմ նա ֆիրմայի փոխնախագահն է): Հարթենը սովորում է քլոեջում (ներկայումս նա ինժեներ-էլեկտրամեխանիկ է): Ինչպես տեսնում եք, ընտանիքում ամեն ինչ կարգին է:

Մենք այցելեցինք Հայաստանի խորհրդային հանրագիտարանի խմբագրություն: Արա Ավագյանը գրուցեց խմբագրական հանձնաժողովի անդամների և գիտական ստորաբաժանումների աշխատակիցների հետ: Հարցրին Ավագյանների մասին ԱՄՆ-ում: Պարզվեց, որ միայն խիստ հայտնիները մոտ երկու տասնյակ են կազմում, սկսած պինդ մարմնի ֆիզիկոս Պիտեր Ավագյանից, կինոռեժիսոր Արա Ավագյանից, վերջացրած ծայնասկավառակների ֆիրմայի ղեկավար Ջորջ Ավագյանով: Ապա մենք լուսանկարվեցինք: Այցելեցինք գրադարան:

- Այս գիրքը գրել է իմ մորեղբայրը,- ասաց Արա Ավագյանը՝ ցույց տալով Վահե Հայկի «Հայերը Խարբերդում» ծավալուն հատորը:

Հրաժեշտի պահին նա մակագրեց երիտասարդ տարիների լուսանկարը:

- Այդ տարիներին ես ԱՄՆ-ում Հայ ուսանողական միության նախագահն էի,- ասաց նա:

- Գրե՛ք, խնդրում եմ, հայերեն,- համառեցի ես:

- Կփորձեմ: Մայրենի լեզվով գրել-կարդալ ես սովորել եմ տանը, ընտանիքում: Այն ժամանակ այսպես չէր, ինչպես հիմա է Ամերիկայում՝ տասնյակ հայկական դպրոցներ: Առաջ մույնիսկ Բոստոնում, որտեղ հայերի մեծ գաղութ կար, եկեղեցուն կից իսկ չկային հայոց լեզվով դասարաններ:

Սերգեյ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

ԸԸ ԳՎԱ ԳՆԿՐԵՍԱԳԻՊՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻԿՈՒՄԸ ԸԸ ՊԵԿ-ԻՆ

Անդրադառնալով ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի կողմից իրականացվող փորձաքննական ծառայությունների բովանդակությանը, պետք է մշել, որ վերջիններս իրենցից ներկայացնում են համապատասխան տնտեսվարող սուբյեկտների գծով հաշվապահական և ֆինանսատնտեսագիտական ուսումնասիրություններ և վերլուծություններ՝ վերջնական փորձաքննական եզրակացության տրամադրման ձևով: Նշված հետազոտությունների շրջանակներում իրականացվում են հարկային և ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված այլ պարտադիր վճարումների գծով պարտավորությունների չափի ճշտության և դրանց առաջացման պատճառների հետազոտություններ, լրացուցիչ պարտավորությունների չափի որոշում՝ այդպիսիք առկա լինելու դեպքում, օրենսդրության պահանջների համապատաս-

խան խախտումների արձանագրում, հարկային և մաքսային մարմինների կողմից իրականացված ստուգումների արդյունքում կազմված ստուգման ակտերի, դրանցում արձանագրված խախտումների դրվագների, պարտավորությունների չափի ու վերջիններիս հաշվարկման մեթոդաբանության ճշտության և հիմնավորվածության գնահատում:

Հարկային պարտավորությունները չկատարած և սնանկացման գործընթացում գտնվող տնտեսվարող սուբյեկտների մասով՝ նախաքննական մարմնի կամ համապատասխան կառուցվածքային ստորաբաժանման պաշտոնատար անձանց որոշումների հիման վրա՝ իրականացվում են այդ ընկերությունների դեբիտորական և կրեդիտորական պարտքերի առաջացման և դրանց մարումների՝ հաշվապահական տեսանկյունից հիմնավորվածության վերլու-

ծություններ, ակտիվների և պարտավորությունների, այդ թվում՝ դեբիտորական և կրեդիտորական պարտքերի՝ ըստ տարիների շարժընթացի, ընկերությունների ֆինանսական վիճակի ուսումնասիրություններ ու վերլուծություններ և ըստ այդմ՝ հարկային պարտավորությունները կատարելու հնարավորությունների գնահատումներ: Բացի այդ, այլ փորձագիտական հիմնարկությունների հետ համատեղ իրականացվում են հանձնաժողովային փորձաքննություններ, ինչպես նաև լրացուցիչ և կրկնակի փորձաքննություններ՝ նախկինում իրականացված փորձաքննությունների արդյունքներով կազմված եզրակացությունների՝ ՀՀ օրենսդրության պահանջներին համապատասխանության ստուգման և գործի քննության ընթացքում առաջացած լրացուցիչ մոր հանգամանքների հետազոտության նպատակով:

Վերը թվարկված հետազոտությունների արդյունքում կազմվում են համապատասխան մասնագիտական փորձագիտական եզրակացություններ և ներկայացվում ՀՀ ԿԱ պետական եկամուտների կոմիտե:

Դատահաշվապահական փորձաքննությունների իրականացումը ինստիտուտում սկսվել է իրականացվել դեռևս 2012 թվականից:

2013 թվականին ՀՀ կառավարության որոշման հիման վրա ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ և «ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ» ՊՈԱԿ միջև կնքված փորձաքննական ծառայությունների մատուցման պայմանագրի հիման վրա իրականացվել են թվով 35, 2014 թվականին՝ 42, 2015 թվականին՝ 45, 2016 թվականին՝ 92 փորձաքննություններ:

Կարեն ՍԱՐԳՍՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի փորձաքննությունների բաժնի վարիչ

Անվանի գիտնականը, գիտության վաստակաշատ կազմակերպիչը

Ալպիկ Ռաֆայելի Մկրտչյանի ծննդյան 80-ամյակի առթիվ

Լրացավ 33 ՎԱԱ ակադեմիկոս, գիտնական, մանկավարժ, հասարակական գործիչ, գիտահետազոտական կառույցի կազմակերպիչ Ալպիկ Ռաֆայելի Մկրտչյանի 80-ամյակը:

Ա. Մկրտչյանը ծնվել է 1937 թվականի փետրվարի 16-ին Ծաղկունք գյուղում (այժմ՝ 33 Գեղարքունիքի մարզում): 1959 թ. ավարտել է երևանի պետական համալսարանի ֆիզիկայի ֆակուլտետը և ընդունվել աշխատանքի ԶԽՍՀ գիտությունների ակադեմիայի ֆիզիկայի ինստիտուտում:

1961-1964 թթ. սովորել է ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտի (ք. Մոսկվա) ասպիրանտուրայում, որտեղ թեկնածուական ատենախոսությունը պաշտպանելուց հետո, աշխատել է ԶԽՍՀ ՎԱ ֆիզիկատեխնիկական կենտրոնում՝ ավագ ինժեների և ավագ գիտաշխատողի պաշտոններում: Մինչև 1971 թ. աշխատել է ավագ գիտաշխատողի պաշտոնում ԶԽՍՀ ՎԱ ֆիզիկական հետազոտությունների ինստիտուտում:

ԶԽՍՀ ՎԱ նախագահության որոշմամբ, հետագայում նշանակվել է ակադեմիայի հաշվողական կենտրոնին կից նորաբաց ֆիզիկատեխնիկական կենտրոնի ղեկավար (ք. Գորիս): 1975թ. ԶԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի և ԶԽՍՀ ՎԱ որոշմամբ տեղափոխվել է աշխատանքի երևանի պետական համալսարանի ռադիացիոն ֆիզիկայի պրոբլեմային լաբորատորիա՝ որպես հոծ միջավայրերի սպեկտրասկոպիայի սեկտորի վարիչ: Այդ լաբորատորիայի հիման վրա, 1979 թ. երևանի պետական համալսարանի կազմում Ա. Մկրտչյանի անմիջական մասնակցությամբ ստեղծվեց հոծ միջավայրերի ֆիզիկայի ինստիտուտ: Ա. Մկրտչյանը նշանակվեց տնօրենի տեղակալ գիտական գծով: 1980 թ. ԽՍՀՄ գիտության և տեխնիկայի կոմիտեի և ԶԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի որոշմամբ հոծ միջավայրերի սպեկտրասկոպիայի բաժնի հիման վրա ստեղծվեց ֆիզիկայի կիրառական պրոբլեմների բաժինը: 1984-ին հիշյալ բաժնի հիման վրա ստեղծվել է ֆիզիկայի կիրառական պրոբլեմների ինստիտուտը (ՖԿՊԻ), և Ա. Մկրտչյանը նշանակվել է այդ ինստիտուտի տնօրեն: 35 տարեկան տարիներին Ա. Մկրտչյանը ստեղծել է ՖԿՊԻ մասնաձյուղեր. 1986-ին Մեղրիում և 1987-ին՝ Կապանում: 2006-ից Ա. Մկրտչյանը զբաղեցնում է 33

ՎԱԱ ՖԿՊԻ տնօրենի խորհրդականի և գիտական ղեկավարի պաշտոնները:

Նրա նախաձեռնությամբ և անմիջական ղեկավարությամբ ստեղծվել են 33 ՎԱԱ ՖԿՊԻ-ի և ՌԴ Տոմսկի ճարտարագիտական համալսարանի հետ համատեղ «Ռենտգենյան օպտիկա» 3այ-ռուսական գիտահետազոտական, Իտալիայի միջուկային հետազոտությունների կենտրոնի հետ համատեղ 3այ-իտալական «XLAB», ՌԴ դաշնային հետազոտությունների «Կուրչատովյան կենտրոնի» հետ համատեղ, «Ռենտգենյան և նեյտրոնների օպտիկա», Ռուս-հայկական գիտահետազոտական, ՌԴ Բելգորոդի պետական համալսարանի հետ համատեղ «Ֆոտոնների և տարրական մասնիկների օպտիկա» 3այ-ռուսական գիտահետազոտական լաբորատորիաները:

Եղել է 33 ՎԱԱ նախագահության անդամ, միջազգային

գիտատեխնիկական կենտրոնի (Մոսկվա) հայաստանյան ներկայացուցիչ, «Ֆիզիկա և աստղաֆիզիկա» մասնագիտությամբ թեմատիկ ֆինանսավորման հանրապետական փորձագիտական հանձնաժողովի նախագահ, 33 ԲՈՅ-ի ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան շնորհող մասնագիտական խորհրդի նախագահ:

Ա. Ռ. Մկրտչյանը ՌԴ Ա. Մ. Պրոխորովի անվան ինժեներական գիտությունների ակադեմիայի արտասահմանյան անդամ է, Տոմսկի ճարտարագիտական համալսարանի պրոֆեսոր, Բելգորոդի պետական համալսարանի կոնդենսցված վիճակի ֆիզիկայի մասնագիտության բնագավառում գլխավոր մասնագետ: Երևանի պետական համալսարանի ֆիզիկայի բնագավառի գիտական աստիճաններ շնորհող (049) մասնագիտական խորհրդի նախագահի տեղակալ՝ կոնդենսցված վիճակի ֆիզիկայի, ակուստիկայի և պլազմային ֆիզիկայի մասնագիտություններով: ԵՊՀ-ի ֆիզիկայի ֆակուլտետի գիտխորհրդի, «33 ՎԱԱ տեղեկագիր. Ֆիզիկա» ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի, «Электротехника» ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի անդամ է: 2009 թ.-ից ղեկավարում է «Electron, Positron, Neutron and X-Ray Scattering under External Influences» միջազգային պարբերական գիտաժողովը և ՖԿՊԻ-ում գործող Գուրգեն Ասկարյանի անվան երիտասարդ գիտնականների դպրոցը:

Բազմաթիվ անգամներ զեկուցումներով հանդես է եկել տարբեր երկրներում կազմակերպված գիտաժողովներին և սեմինարներին, ներգրավված է տարբեր միջազգային պարբերական գիտաժողովների ծրագրային կոմիտեների կազմում, վարել է բազմաթիվ գիտաժողովների սեկցիաներ:

Հեղինակ է ավելի քան 300 գիտական հոդվածների, հեղինակային իրավունքների և մենագրությունների:

Կարդացել է մի շարք հատուկ կուրսեր ԵՊՀ-ի ֆիզիկայի ֆակուլտետում և մեծ ուշադրություն դարձրել գիտական կարգերի պատրաստմանը: Ա. Ռ. Մկրտչյանի ղեկավարությամբ կատարվել են մեծ թվով դիպլոմային աշխատանքներ, պատրաստվել են հայցորդներ, ասպիրանտներ, որոնցից ավելի քան 50 մասնագետներ 3այաստանից և Արցախի 3ան-

րապետությունից արժանացել են ֆիզ-մաթ. գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանի:

Չափազանց լայն են ակադեմիկոս Ա. Մկրտչյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակները՝ միջուկի էներգետիկ մակարդակների գերնուրբ կվադրուպուլային ձեռքվածություն, բարձր լուծողականության միջուկային մագնիսական ռեզոնանսի տեխնիկա, օրգանական տարաբնույթ միացությունների կառուցվածքի հետ կապված հիմնախնդիրներ:

Գիտական ուսումնասիրությունների յուրօրինակ և խիստ արդիական բնագավառ է Ա. Մկրտչյանի անգստրեմի կարգի ալիքի երկարության էլեկտրամագնիսական ճառագայթների (մյուսբառերով, ռենտգենյան, զամնա, սինքրոտրոնային) տարրական մասնիկների (էլեկտրոն, պոզիտրոն, նեյտրոն), ինչպես նաև արտաքին ազդակների (ակուստիկ դաշտեր, ջերմաստիճանի գրադիենտ) առկայության պայմաններում պլազմայի բնութագրիչների կառավարմանը նվիրված աշխատանքները:

Իր գիտական գործունեության ընթացքում նրան հաջողվել է հայտնաբերել հիպերձայնի ազդեցությամբ ուլտրա-ռեյալատիվիստիկ էլեկտրոնների կանալացման ժամանակ ի հայտ եկող կոշտ զամնա-բվանտների ուժեղացումը և այլ ֆիզիկական երևույթներ:

Գիտական ղեկավար է եղել բազմաթիվ մեծածավալ միջազգային դրամաշնորհների (միջազգային-գիտատեխնիկական կենտրոնի եվրոպական դրամաշնորհներ, ԱՄՆ-ի դրամաշնորհներ, Ռուսաստանի դրամաշնորհներ):

Զբաղվում է նաև արտասահմանյան երկրների հետ գիտակրթական և գիտաարտադրական կապերի ստեղծման և զարգացման հարցերով:

Ա. Ռ. Մկրտչյանը պարգևատրվել է «Անանիա Շիրակացի» մեդալով, ԵՊՀ-ի, ԵՊՀ-ի, Սուրբ Ղազանչեցոց Ամենափրկիչ, 33 ԿԳՆ գիտության պետական կոմիտեի և 33 ԿԳ նախարարության ոսկե մեդալներով, միջազգային և խորհրդային ցուցահանդեսներում բազմաթիվ ոսկե և արծաթե մեդալներով, ունի բազմաթիվ արտոնագրեր, պարգևատրվել է «Վաստակավոր գյուտարար» կոչումով ու մեդալով, ստացել է Կուրչատովի անվան մրցանակ: Պարգևատրվել է ՌԴ Պրոխորովի անվան ինժեներական ակադեմիայի կողմից Ա. Ի. Բերգի, Ն. Ն. Սեմյոնովի և Յու. Ա. Գազարինի անվան ոսկե, Գիրգոր Պոպելոնոսեցի ոսկե մեդալներով: Պարգևատրվել է Դավիթ Անհաղթի և Վազգեն Առաքինի արծաթե մեդալներով, դարձել է Եվրասիական ոսկե մրցանակի դափնեկիր:

Ա. Ռ. Մկրտչյանը իր կողմից կատարված աշխատանքների համար «7th international Conference «Charged & Neutral Particles Channeling Phenomena Channeling 2016 «Italy, September 52-30, 2016» միջազգային կոնֆերանսի կողմից ծանաչվել է Ռենտգենյան ճառագայթման նոր տիպի աղբյուրների ստեղծման և օպտիկայի հեղինակ:

Արժանացել է 3այաստանի 3անրապետության գիտության վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչման, Ա. Ս. Պրոխորովի անվան մրցանակի, Լեռնային Ղարաբաղի խորհրդարանի պատվոգրի:

Այսօր էլ վաստակաշատ գիտնականը շարունակում է ծառայել մեր երկրի գիտությանն ու երիտասարդ գիտնականների կրթության գործին: Գիտական հասարակության, ինչպես նաև նրա բոլոր գործընկերների անունից մեծարգո ակադեմիկոսին ցանկանում ենք քաջ առողջություն, երկար տարիների կյանք և ստեղծագործական նորանոր նվաճումներ:

33 ՎԱԱ ֆիզիկայի կիրառական պրոբլեմների ինստիտուտ

Պատահական ու ծրագրված պեղումներ

Ուրարտական թագավորության մասին վկայող 600-ից ավելի սեպագիր արձանագրություններ կան: Աշխարհի ամենամեծ սեպագիր արձանագրությունը հայտնաբերվել է Վանի ժայռերից մեկի վրա՝ Արգիշտի Առաջինի դամբարանի պատին: Ոչ ոք չի կասկածում, որ համաշխարհային հնագույն քաղաքակրթության էջերից մեկն Ուրարտուն է, ու հայերս հանդիսանում ենք 3այկական լեռնաշխարհում ձևավորված այդ քաղաքական, տնտեսական, մշակութային էթնիկ միավորի ժառանգորդը: Սակայն ուրարտական շրջանի Ք.ա. 7-րդ դարի մասին վկայություններ, առավել ևս՝ սեպագիր արձանագրություններ, քիչ են պահպանվել:

2016-ի հոկտեմբերին Գավառի 3ացառատ թաղամասում շինարարական աշխատանքների ժամանակ հողի տակից պատահաբար հայտնաբերվել են հնագիտական գտածոներ: Բնակիչները «չհայտարարագրված պեղումների» մասին բարեխղճորեն հայտնել են «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ-ին: Հնագետները շտապել են հնավայր, գտածոները մաքրել են, ուսումնասիրել ու պարզել, որ դրանք պատկանում են ուրարտական թագավորության Ք.ա. 7-րդ դարին: 3այտ-

նաբերվել է բարձրաստիճան անձի դամբարան, որտեղ թաղվել են 6 հոգի՝ 1 կին և 5 տղամարդ, այսինքն՝ խմբային թաղում է եղել: Գտնվել են երկաթե նիզակ, դաշույնի բեկորներ, շքահանդեսային խեցեղեն, ազաթե ուլունքահատիկներ, գիշերաքառե համրիչի մասեր, ոսկրե ներդիրներ: Շինարարական աշխատանքների ընթացքում դամբարանն ավերվել է, իսկ մարդկային կմախքներն իրար են խառնվել, ու հիմա դժվար է ասել, թե կմախքներից որն է բարձրաստիճան այդ և որոնք՝ նրան ուղեկցող հանգուցյալները: 3այտնի է, որ վաղնջական ժամանակներում մեռնողն իր հետ ծառաներ, ուղեկցողներ, կահկարասի, զարդեր է տարել: Չի բացառվում, որ մեռնողի հետ թաղվածները ինք-

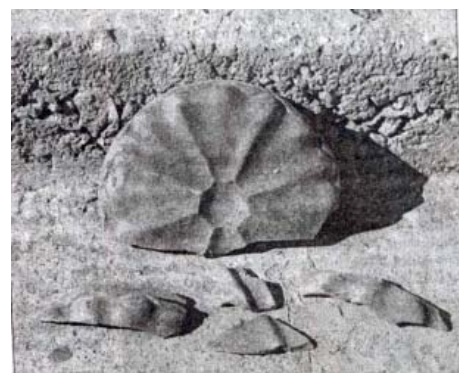

նագոհություն են կատարել:

Դամբարանի դիմաց Գավառի Բերդի գլուխ ամրոցն է, որի ուրարտական շերտը վաղուց է հայտնաբերված, այն անգեմ աչքով էլ տեսանելի է: Գեղեճոն Միքայելյանն է դեռևս չափագրել այն: Հնավայրը բազմաշերտ է: Մասնագետները վստահ են, որ դամբարանը մեծապես առնչվում է Բերդի գլուխ ամրոցի բնակիչների հետ, այսինքն հուղարկավորված անձինք հենց այս ամրոցից են:

3այտնաբերված գտածոները համալրելու են Մեծամորի հնագիտական հավաքածուն:

«Սևանի ավազանը նշանավոր դեր է ունեցել Ուրարտուի քաղաքական, տնտեսական կյանքում: Դամբարանը ցույց է տալիս, որ այս տարածքը Ռուսիա Երկրորդի կամ Արգիշտի Երկրորդի ժամանակներում վերահսկել է Արցախ տանող ճանապարհը և հավանաբար որոշակի դեր է ունեցել դեպի Սոթք՝ Սևանա լճից հարավ-արևելք և դեպի հյուսիս, Արևմտյան Իրան, Սպահան տանող ճանապարհները, որտեղ ոսկու հանքեր կային: Իսկ Վանի թագավորությունը շահագրգռված էր այդ տարածքներն իր տիրապետության տակ պահելու հարցում»,- մեկնաբանեց «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական

միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ-ի փոխտնօրեն Աշոտ Փիլիպոսյանը:

Նման դամբարաններ Աշոտ Փիլիպոսյանը Սևանի տարածքում էլի է պեղել: Երեսուն տարվա ընթացքում այստեղից հնագիտական հարուստ նյութ է հայտնաբերվել:

Նախորդ տարվա պեղումներից հնագետներն առանձնացնում են նաև Մեծամորը: Մինչուրարտական շրջանի՝ Ք.ա. 12-11-րդ դարերին թվագրվող Մեծամորի քաղաքային քաղամասի պեղման ժամանակ սենյակներից մեկում ազաթե վզնոց է հայտնաբերվել, որի մեջ քսաներկու ոսկե ուլունքահատիկներ կան: Մեծամորի դամբարանադաշտում ավերված դամբարան է հայտնաբերվել, որտեղ քսաներկու ոսկե և հազարից ավելի ազաթե ուլունքահատիկներ են հայտնաբերվել:

Հայոց պատմության մեջ կան անհատներ և թեմաներ, որոնք հավերժական չափում ունեն։ Նման բացառիկ երևույթների թվին է պատկանում Ջորավար Անդրանիկը, նրա կյանքը, գործն ու սխրանքը։

Հայոց հավերժական Ջորավարի մասին շատ է ասվել, խոսվել, գրվել, սակայն դա միայն սկիզբն է։ Ջորավարը պատկանում է բնության այն երևույթների թվին, որոնք երբեք կանգ չեն առնում այն կետի վրա, որտեղ կանգնեցրել է բնությունը, այլ շարունակում են ածել, խորանալ և նորանոր բարձունքներ գրավել։

Գիշտ այդպիսին է Անդրանիկի դեպքում, որը անցնող ժամանակի համեմատ էլ ավելի ընդգրկում ու տարողունակ չափումներ է ընդունում։ Այդպես է լինում նաև հայրենիքի մեծ բանաստեղծների, գրողների, արվեստագետների պարագայում։

Այո, դա այդպես է անկասկած։ Ջորավար Անդրանիկի ռազմի դաշտերի բոցերում կերտված հերոսաշունչ կերպարը մեզանում ունի միմիայն համազգային և համաժողովրդական բնույթ։ Այլ կերպ պարզապես հնարավոր չէ պատկերացնել։ Ընդ որում, հայ մեծանուն զորավարին որպես այդպիսին ընդունում է նաև համաշխարհային հանրությունը, միջազգային պատմագիտական միտքը։ Շատ փաստերից բերենք միայն մեկ խոսուն օրինակ։ Ռուս հանրահայտ ռազմական պատմաբան Ալեքսեյ Շիշովը երկարատև ուսումնասիրությունների արդ-

հատել է հայազգի անգլագական հերոսի դերը հայոց ճակատագրում։ Այսպես, 1934 թ. օգոստոսի 31-ին Թուրքիայի Հանրապետության հիմնադիրը ընդունելություն էր կազմակերպել ի պատիվ այդ օրերին իր երկրում ընթացող լեզվաբանության միջազգային գիտաժողովին մասնակից օտարազգի լեզվաբանների։ Երեկոն հետաքրքիր դարձնելու համար Քենալը առաջարկում է հյուրերին իրենց մայրենի լեզուներով մեկական երգ երգել։ Ընդունելությանը ներկա է եղել անվանի լեզվաբան, թուրքագետ Հակոբ Մարթայանը, ում ջանքերով նշանակալից բարեփոխումներ էին կատարվել թուրքերեն լեզվում։ Ի դեպ, Հ.Մարթայանն էր Քենալին անվանել «Աթաթուրք» (թուրքերի հայր)։ Այդ երեկոյի ընթացքում Մարթայանը տխուր և անտրամադիր է լինում, որը նկատում է նաև Մ. Քենալը։ Վերջինս առաջարկում է, որ մի երգ էլ հայազգի լեզվաբանը երգի։ Մարթայանը ոտքի է կանգնում և սկսում է ինքնամոռաց երգել զուսան Շերամի հայտնի երգը՝ նվիրված Անդրանիկին։

**Իբրև արծիվ սավառնում ես լեռ ու ժայռ
Թնդացնում ես երկինք, երկիր տենչավառ,
Սուրբ անունդ պիտի հիշվի դարեդար,
Հսկա լեռինք քեզ ապաստան, Անդրանիկ...**

Ներկա թուրք պաշտոնյաները անթաքույց ատելությամբ և կատաղությամբ սպասում են Աթաթուրքի արձագանքին։ Վերջինս համբերատար լսում է երգը և սառ-

ՋՈՐԱՎԱՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱԵԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՆՁԵՂՈՒԹՅԱՄԲ

յունքում 2005 թ. հրապարակեց հանրագիտարանային բնույթի մի աշխատություն՝ «100 մեծ հերոսները» վերնագրով (А. Шишов, 100 великих героев, М., 2005)։ Այդ գրքում տեղ են գտել ողջ մարդկությանը քաջ հայտնի հարյուր առավել երևելի անուններ, որոնց գործերն ու գործունեությունը բախտորոշ ու ճակատագրական է եղել ոչ միայն սեփական ժողովրդի, այլև համաշխարհային պատմական ընթացքի համար։

Գրքում ընդգրկված ժամանակաշրջանն անասհմանափակ է՝ ամտիկ ժամանակներից մինչև քսաներորդ դարի սկիզբը։ Այնտեղ ներկայացված են համաշխարհային պատմության ամենահզոր դեմքերը՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացին, Հաննիբալը, Հուլիոս Կեսարը, Սպարտակը, Աթիլան, Ժաննա դը Արկը, Վաշինգտոնը, Նապոլեոն Բոնապարտը, Լակշմի Բայը, Կուտոզովը, Սուվորովը, Գառիբալդին և այլ մեծեր։ Նրանց կողքին և նրանց հետ է հայազգի մեծագույն հիռոսը՝ Ջորավար Անդրանիկը։ Գրքում հերոսները ներկայացված են ըստ ժամանակագրական կարգի։ Ըստ այդմ, հայազգի հերոսը 99-րդն է։ Իսկ ցանկը եզրափակում է մեզ քաջածանոթ թուրք հերոսը՝ Մուստաֆա Քենալը։ Վերջինս, իրոք, ճակատագրական դեր է խաղացել իր երկրի նորագույն պատմության մեջ։ Առաջին համաշխարհային պատերազմում պարտված Թուրքիայի վրա պատմությունն անխուսափելիորեն անհետացման տապանաքարն էր դնելու։ Սակայն Քենալին հաջողվեց վերածնել կործանման դատապարտված իր երկիրը։ Եվ այսօրվա Թուրքիան, որը դարձել է տարածաշրջանային գերտերություն, իր գոյության համար իրավամբ պարտական է Քենալին։

Ինքը՝ թուրք առաջնորդը մեծապես հասկացել և գնա-

նասրտորեն ասում. «Անդրանիկ մեր կատաղի թշնամին էր։ Անոր սուրեն հազարավոր թուրքեր ինկան։ Այդ տեսակ հերոս հայերը անցյալին չեն ունեցած, ներկայիս չկա և ապագային ալ չի սպասվիր» (տե՛ս «Տեղեկատու» (Կահիրե), 2013 թ., հունվար, թիվ 66)։

Իր այդ վերաբերմունքով Աթաթուրքը արտահայտում էր թուրք հանրության մտայնությունը։ Այս առումով տեղին ու ճշմարտացի դիտարկումներ է արել անվանի բանասեր ու պատմաբան Կարո Վարդանյանը, նշելով հետևյալը. «Թուրքը մեր շարքերում իրեն արժանի միայն մի թշնամի է ճանաչել՝ Ջորավար Անդրանիկին կամ, ինչպես ինքն էր կոչում՝ Անդրանիկ Փաշային։ Մեր մյուս հերոսներին նա ճանաչել է մեկ շաբաթ, մեկ ամիս, մեկ տարի... այնքան ժամանակ, մինչև կարողացել է հաղթել նրանց, հալածել կամ սպանել, որից հետո մոռացության է մատնել։ Անդրանիկը թուրքի համար այդպես էլ մնաց անպարտելի, մնաց որպես մշտնջենական մղձավանջ ու պատուհաս վիրիժառու» (Կ. Վարդանյան, Անդրանիկ. Ծանոթ և անծանոթ հերոսապետը, «Պատմաբանասիրական հանդես», 2015 թ., թիվ 1, էջ 83)։

Այն, որ Անդրանիկը ոչ միայն հայոց հերոսն է՝ համազգային ու համաժողովրդական չափումներով, այլև համաշխարհային կարգի զորավար, կարող են վկայակոչել նաև այլ ժողովուրդներ (թուրքեր, բալկանյան ժողովուրդներ)։ Քրդերը բազմիցս են ակամատես եղել Անդրանիկի և նրա զինակիցների կատարած սխրալից գործողություններին։ Այդ առումով շատ երգեր ու գրույցներ են հյուսվել թուրք ժողովրդի մեջ։ Անդրանիկի հանդեպ սերն ու նվիրումը առկա են բուլղար, հույն և սերբ ժողովուրդների շրջանում։

Անդրանիկի կյանքի և գործունեության բազմաթիվ հետքեր ու վկայություններ են պահպանվել հատկապես Բուլղարիայում։ Հայ զորավարը դեռևս 1907 թվականին բնակություն էր հաստատել բուլղարական Կալաթա քաղաքում և գործուն մասնակցություն ուներ բուլղարների ու մակեդոնացիների ազատագրական շարժմանը՝ ընդդեմ թուրքական բռնապետության։ Նա սերտ կապեր էր հաստատել մակեդոնական ազատագրական շարժման գործիչներ Գարվանովի և Սարաֆովի հետ։ Երբ 1912 թ. աշմանը բռնկվեց Բալկանյան առաջին պատերազմը, հայ և բուլղար բախտակից ժողովուրդները դարձան նաև զինակից։ Անդրանիկը Գարեգին Նժդեհի հետ միասին ու համախորհուրդ առաջնորդում են հայկական

կամավորական վաշտը բալկանյան ռազմադաշտերում։ Բուլղար ժողովրդի հիշողության մեջ առնավետ կապերն հայ կամավորականների քաջարի պահվածքն ու կատարած սխրագործությունները։ Այդ օրերին բուլղարական կուսակցության նշանավոր գործիչ, լրագրող, հրապարակախոս Լև Տրոցկին «Անդրանիկ և իր ջոկատը» հոդվածում այսպես է նկարագրել հայ զորավարին. «Նա փառահեղ է իր մուգ մոխրագույն հագուստով. կողքից կախ է ընկած հեռադիտակ և բրաունինգը ատրճանակ, կրծքին ամրացրած է մի փունջ ծաղիկ և ժապավեն՝ «Մահ կամ ազատություն» մակագրությամբ», տե՛ս «Հորիզոն», 3 օգոստոսի, 1913 թ.)։ Բալկանյան պատերազմում ցուցաբերած քաջության և անձնագոհության համար Անդրանիկը արժանացավ ոչ միայն կոչումների և շքանշանների, այլև «Բալկանյան արծիվ» ժողովրդական տիտղոսին։

Երախտապարտ բուլղար ժողովուրդը իր մայրաքաղաքում հավերժացրել է Անդրանիկի և Նժդեհի անունները։

Անդրանիկի տեղը ժողովրդական մեծ հերոսների այն փաղանգում է, որը բոցկտում է հավերժության լուսապսակով։

Անդրանիկի ձեռակերտ հուշարձանները սփռված են աշխարհով մեկ, սակայն նրա անձեռակերտ մնայուն հուշարձանը կերտված է ժողովրդի հոգում, արարված պատմության և ժամանակների կողմից։ Այնքանով, որքանով Անդրանիկի ցատումն ու կռիվը ուղղված էր բոլոր տեսակի և բոլոր կարգի բռնակալների և բռնակալությունների դեմ, ուրեմն այդքանով նա ոչ միայն հայության, այլև բոլոր՝ մանավանդ ճնշված ու հալածված ժողովուրդների սիրելին է, հարազատ զավակն ու անխորտակելի հերոսը։

Արդարամիտ է նշել, որ Ջորավարը հերոսացավ դեռևս իր կենդանության օրոք։ Նրա մեծ ժողովրդականությունը առաջ եկավ երեսնամյա՝ անընդհատ ու անընդմեջ պայքարի բովում, որտեղ ի ցույց եղան աներեր հերոսական կամքի և մարդկային վեհ ու անձնագոհ բնավորության և հոգեկերտվածքի գծերը։

Հիրավի, շատ դիպուկ բնութագրում է տվել անվանի գրող Ավետիս Ահարոնյանը. «Անդրանիկը հայ ժողովրդի համար անհատ չէ, այլ մարմնացումն է մի հզոր ու անսասան զաղափարի։ Եվ իբրև այդպիսին նա ժողովրդի երևակայության մեջ առանձնացած, դյուցազնացած է։ Կուռք է Անդրանիկը, որ մեր ժողովուրդն է կռել, կոփել ու քանդակել համապատասխան իր դարավոր իղծերի, ձգտումների, ամբողջ իր իղեալին, արդարության և իրավունքի ծարավ իր հոգու պահանջներին» (Ավ. Ահարոնյան, Երկ. Ժող., Բոստոն, 1984 թ., հատոր 5, էջ 386)։

Անկասկած է, որ Ջորավար Անդրանիկի անունը հավերժորեն հուղովվելու է այն մարդկանց շուրթերին, ովքեր ծարավ են ազատության և արդարության, և ովքեր երազում, պայքարում և մարտնչում են ժողովուրդների և համայն մարդկության հուսադրող ապագայի համար։

Արմեն ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
Պատմական գիտությունների թեկնածու

և օդաչու): Այդ տարիներին, միջնակարգ կրթություն ստացած շատ երիտասարդներ էին փափագում գնալ Մոսկվա և ստանալ հիմնավոր բարձրագույն կրթություն: Ուսման տեղը երիտասարդ Արամին ևս տարավ Մոսկվա, որտեղ նա սովորեց և ավարտեց հաստոցագործիքաշինական ինստիտուտը և ստացավ լիարժեք ինժեներատեխնիկական կրթություն:

Վերադառնալով Երևան, երիտասարդ ինժեները ընդունվեց Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ասպիրանտուրա, որն հաջողությամբ ավարտելուց և թեկնածուական թեզ պաշտպանելուց հետո՝ 1959-62 թթ. աշխատանքի անցավ պոլիտեխնիկական ինստիտուտում իբրև ասիստենտ, ավագ դասախոս, ապա գիտությունների ակադեմիայի մաթեմատիկայի և մեխանիկայի ինստիտուտի գիտա-

րդ նրան չէին շլացնում: Նա միշտ էլ աչքի էր ընկնում իր շիտակությամբ և պարկեշտությամբ, իր հարուստ գիտելիքներով ու կենսափորձով, իր խստապահանջությամբ և օրինապահությամբ: Այդ ամենը հաշվի առնելով՝ նա 1973 թ. առաջ է քաշվում նոր և առավել պատասխանատու աշխատանքի՝ ընտրվում է Երևանի 26 կոմիտեների անվան կուսշրջկոմի առաջին քարտուղար:

Այդ նոր և դժվարին պոստում նա աշխատեց 10 տարի՝ դրսևորելով խոշոր կազմակերպչական տաղանդ՝ այդ երիտասարդ արդյունաբերական կենտրոնի կառուցապատման և ձևավորման, լայնածավալ բնակարանային շինարարության իրականացման, բարեկարգման և կանաչապատման ուղղությամբ:

Այդ շրջանում էր գտնվում Սերգեյ Մերգելյանի ստեղծած փառապանծ էլեկտրո-

կապված էր երկրի տեխնիկական զարգացած ձեռնարկությունների հետ, քանզի այնտեղ էին աշխատում Զրադաանում և Չարենցավանում ինժեներ աշխատած մի խումբ բարձրորակ մասնագետներ՝ ձեռնարկության գլխավոր տնօրեն, բացառիկ կազմակերպչական տաղանդով օժտված Ստեփան Ավանյանի գլխավորությամբ:

Խորհրդային կարգերի փլուզման նախօրյակին, մինչև 1991 թ., նա աշխատեց ՀՀ ժողովրդական կրթության նախարարի տեղակալ, իսկ 1994-97 թթ.՝ ՀՀ ՊԱԱ ազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս-քարտուղարի տեղակալ: Նրա աշխատանքը միշտ բարձր է գնահատվել: Նա երկու անգամ պարգևատրվել է «Աշխատանքային կարմիր դրոշի» շքանշանով, կառավարական մեդալներով և պատվոգրերով ու միշտ վայելել է շրջապատի անկեղծ հարգանքն ու վստահությունը՝ նվիրվածության, ազնվության, շիտակության և մարդկային բարձր արժանիքների համար:

Արամ Մելքոնյանը դավանանքին հավատարիմ մարդ էր, անբասիր ու անաչառ: Թերևս առավել կատարյալը նրա հայրն էր՝ Պետրոս Մելքոնյանը, իր որդու կուռքն ու պաշտամունքը:

Նա լայնախոհ մտավորական էր, բարձրաստիճան գինվորական, պահանջկոտ, կարգուկանոնի սովոր, բայց նաև խիստ մարդկային ու կենսասեր: Նա շուրջ 20 տարի (1946-65 թթ.), աշխատեց Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի տնօրեն՝ չունենալով գիտական կոչում և աստիճան, բայց ճանաչվեց իբրև լավագույնը՝ պոլիտեխնիկի տնօրենների ու ռեկտորների մեջ: Իզուր չէ, որ Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի Վանաձորի մասնաճյուղը կոչվեց Պետրոս Մելքոնյանի անվամբ:

Ա. Մելքոնյանը՝ հեռացավ կյանքից՝ թողնելով բարի անուն ու վաստակ:

Սարգիս Մակարի ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Ազնվագույն ու վաստակաշատ մարավորականը

Արամ Պետրոսի Մելքոնյանի ծննդյան 85-ամյակի առթիվ

Ազնվագույն ու վաստակաշատ մտավորական Արամ Պետրոսի Մելքոնյանը բոլորեց իր կյանքի 85 տարին: Դա մեծ ուրախություն ու բերկրանք էր լինելու նրա հարազատների, բազմաթիվ ընկերների ու բարեկամների համար, սակայն ուրախությունը վերածվեց տրտմության, քանզի մեր անգուգական ընկերը մի քանի շաբաթ առաջ կնքեց իր մահկանացուն:

Արամ Մելքոնյանը ծնվել է 1932 թ. փետրվարի 16-ին՝ Երևան քաղաքում, ճանաչված ու հարգված մտավորականների ընտանիքում: Շնորհալի ու լավ դաստիարակված երիտասարդը 1950 թ. ավարտում է Երևանի Չկալովի անվան ռուսական դպրոցը (չմոռանա՞ք, որ նրա հայրը բարձրաստիճան գինվորական էր

կան աշխատող:

1962 թ. Հայաստանի Մինիստրների խորհրդին առընթեր ստեղծվեց գիտահետազոտական աշխատանքների կոորդինացման պետական կոմիտե, ուր աշխատանքի հրավիրվեց նաև Ա. Մելքոնյանը՝ իբրև գլխավոր մասնագետ-համակարգող: Այստեղից նա 1969 թ. առաջ քաշվեց և նշանակվեց Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարչության գիտության ու տեխնիկայի բաժնի վարիչ: Երկու տարի անց տեղի ունեցավ նոր տեղաշարժ, և նա նշանակվեց Հայկոմկուսի Կենտկոմի գիտության և ուսումնական հաստատությունների բաժնի վարիչ: Այդ պաշտոնների հետ միասին, աճում և կայանում էր ինքը՝ Ա. Մելքոնյանը: Պաշտոննե-

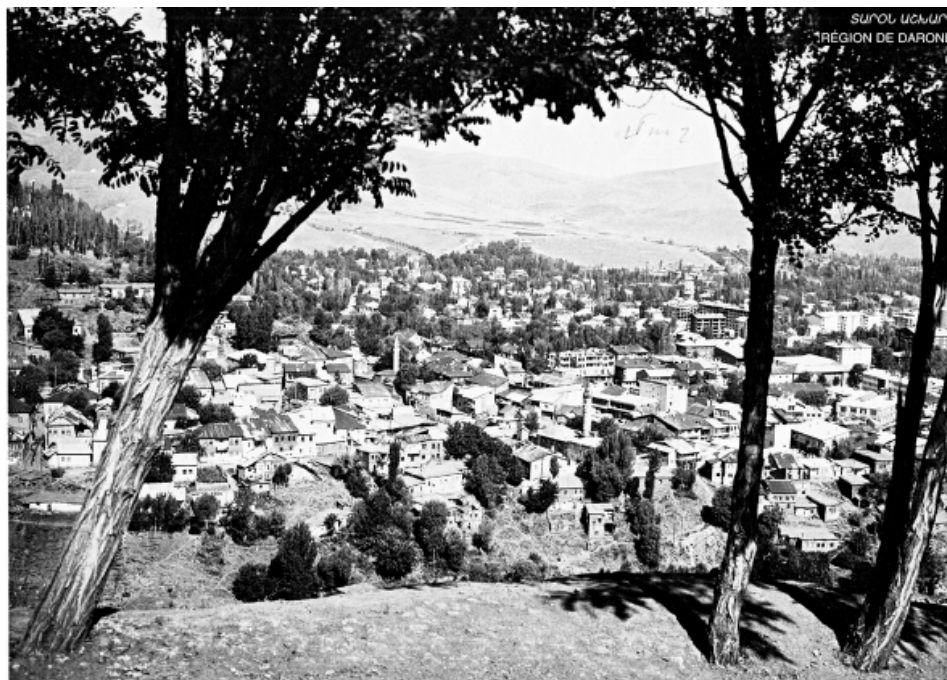
նային հաշվիչ մեքենաների գործարանը: Գիտությունների ակադեմիան, Մատենադարանը, գրողների ու ճարտարապետների միությունները, տասնյակ գիտահետազոտական և մշակութային կազմակերպություններ, որոնք կարիք ունեին մշտական ուշադրության և աջակցության:

Արամ Մելքոնյանի խիստ արժեքավոր գործերից մեկն էլ՝ Երևանի «Երազ» ավտոգործարանի կառուցումն էր՝ 22 հեկտար տարածքի վրա: Ցավոք, այն այժմ ավերված է և հողին հավասարեցված:

Ավտոշինարարությունը միանգամայն նոր ուղղություն էր մեր մայրաքաղաքի արդյունաբերական զարգացման մեջ: «Երազ» գործարանը հարյուրավոր թելերով

Վանի և Բիթլիս-Մուշի մասին հատորները՝ թուրքերեն

Ստամբուլի «Արաս» հրատարակչատունը թուրքերեն լեզվով լույս է ընծայել պրոֆ. Ռիչարդ Հովհաննիսյանի խմբագրած երկու հատորները՝ Վանի և Բիթլիս-Մուշի մասին, տեղեկացնում է այդ առթիվ խմբագրությանը հասցեագրված հաղորդագրությունը: Երկու հատորներն էլ Լոս Անջելեսի Կալիֆոռնիա համալսարանում 1997-ին հարգարժան պատմաբանի նախաձեռնած «Պատմական Հայաստանի քաղաքներն ու նահանգները» միջազգային գիտաժողովների նյութերի շարքից են: Առաջին գիտաժողովը նվիրված էր Հայկական Վասպուրականին/Վանի, իսկ երկրորդը՝ Հայկական Բաղեշին (Բիթլիս) և Տարոնին (Մուշ): Երկու գիտաժողովների նյութերը 2000 և 2001 թվականներին անգլերեն լեզվով հրատարակվել էին ԱՄՆ-ում «Մոզա» հրատարակչատան կողմից: Ըստ հաղորդագրության, տեղի են ունեցել ընդհանուր առմամբ 14 գիտաժողովներ, որոնցից վերջինը նվիրված է եղել Զյուսիսարևելյան Մի-

ջերկրականի հայկական համայնքներին՝ Մուսա դադին, Տյուրտ Յուլին և Քեսապին: Ստամբուլի «Արաս» հրատարակչատունը պարտավորվել է թուրքերենով հրատարակելու բոլոր 14 հատորները:

Պրոֆ. Հովհաննիսյանը, ինչպես միշտ, չափազանց հագեցած ժամանակացույց է ունեցել վերջին ամիսներին, որը դեռևս չարունակվում է: Նա նոյեմբերին Ստամբուլում մասնակցել է գիտաժողովի. այնուհետև ամսվա վերջում դատեր՝ Անի Գևորգյանի հետ այցելել է Ստոկհոլմ (Շվեդիա) «Հայկական ընկերությունների դաշնության» հրավերով, որից հետո ժա-

մանել է Օսլո (Նորվեգիա):

Այս տարվա հունվարի 26-ին նա դասախոսությամբ հանդես է եկել Գլենդեյլի «Ապրիլ» գրատանը: Այսօր, հունվարի 27-ին նա ելույթ կունենա Ֆրեզնոյի պետհամալսարանում, իսկ փետրվարի 13-15-ը կլինի Հարավային Ֆլորիդայի համալսարանում և Տամպայի Սբ. Հակոբ հայկական եկեղեցում: Նախատեսվում է նաև այցելություններ և դասախոսություններ Բեյրութում, Կահիրեում և Լոնդոնում:

Հ. Ծ.

Եղեռնը վաղիկանյան արխիվների փաստաթղթերում

Վալենտինա Վարդուհի Կարախանյանը երկու հետազոտողներից մեկն է, ով խորամուխ լինելով Վատիկանի գաղտնի արխիվների մեջ՝ դուրս է բերել Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ փաստաթղթեր և հրատարակել դրանք «Մայր Աթոռը և Օսմանյան կայսրությունում հայերի բնաջնջումը» (La Santa Sede e Lo Sterminio Degli Armeni Nelrimperio Ottomano) խորագրով գրքում, որը վերջերս է լույս տեսել իտալերեն լեզվով: Փաստաթղթերը ժամանակագրական կարգով պատմում են, թե ինչպես այդ ժամանակվա պապական նվիրակը, տեղեկանալով պատրաստվող ողբերգության մասին, փորձում է քայլեր ձեռնարկել և կանգնեցնել այն: «Դրանցում հանդես են գալիս եպիսկոպոսներ, պապական պատվիրակներ, դեսպաններ, որոնք ականատես են եղել կոտորածներին: Գլխավոր կերպարը կարդինալ Անժելո Մարիա Դուլչին է, ով զորակոչի է ենթարկել ամբողջ դիվանագիտական կորպուսը կարողանալ հասնելու համար սուլթանին», - պատմում է Վ. Կարախանյանը:

Վստահաբար այլ գրքեր ևս կհետևեն այս հրատարակությանը:

Հ. Ծ.

Որտե՞ր էր գտնվում սառցե մարդու բնակավայրը, և ի՞նչ էր անում նա բարձրաբերձ լեռներում մահանալուց առաջ: Քրտնաջան ուսումնասիրությունների արդյունքները հասկասում են մինչ այդ գոյություն ունեցող տեսակետներին:

1991 թվականի սեպտեմբերյան մի օր Ալպերի բարձրաբերձ լեռներում քայլարշավի դուրս եկած զույգը պատահաբար հայտնաբերում է մի դիակ, որի մարմնի առանձին հատվածներ դուրս էին ցցվել հալչող սառույցի տակից: Վերադառնալով տնակ, նրանք այդ մասին իսկույն տեղեկացրեցին տեղական իշխանություններին: Վերջիններիս խորին համոզմամբ այն փնտրվող լեռնագնացներից մեկն էր, որ, հավանաբար, զոհվել էր Ալպերի սառցապատ լեռներում: Սակայն երբ գտածոն տեղափոխվեց մոտակա հնաքուրկ քաղաքը (Ավստրիա), Քոնրադ Սպինդլերը՝ տեղի համալսարանի մի հնագետ, պարզում է, որ այն նախապատմական շրջանի դիակ է. արական սեռին պատկանող մարդը մահացել էր հինգ հազար տարի առաջ: Հինգ հազար տարի առաջ ապրած սառցե մարդու (հնագետները երբեմն այդպես են անվանում նրան) հայտնաբերումը ցնցող էր, քանի որ նրա մարմինն ու իր շուրջը ցաքուցրիվ եղած իրերը շատ լավ էին պահպանված:

Անսովոր տաք եղանակին սառույցը սկսել էր հալվել՝ երևան հանելով սառցե մարդու գլուխը, մեջքը, ուսերը:

Մինչ այժմ եվրոպայի տարածքում հայտնաբերված նեոլիթյան դարաշրջանի և ոչ մի մարմին այնքան լավ չի պահպանվել, որքան Ալպյան լեռներում հայտնաբերվածը: Չարմանալին այն է, որ սառցե մարդն ավելի հին է, քան Դանիայի տորֆավայրերում հայտնաբերվածները, նույնիսկ էլ ավելի հին, քան եգիպտական մումիաները: Ապշեցուցիչ էր հագուստի և զանազան առարկաների առկայությունը: Հայտնագործությունն այնքան ցնցող էր, որ մեկը մյուսի հետևից սկսեցին մշակվել տարբեր տեսակետներ ու վարկածներ՝ կապված հնագույն մարդու ծագման հետ: Ըստ Քոնրադ Սպինդլերի առաջարկած վարկածի՝ սառցե մարդը, հավանաբար, հովիվ է եղել և ամռան ամիսներին իր հոտն արածեցրել է Ալպերի բարձրաբերձ արոտավայրերում: Իր հայրենի գյուղում աշնանը բռնկված կռվի ընթացքում, ամենայն հավանականությամբ, վիրավորվելով՝ փորձել է թաքնվել լեռներում: Լինելով վիրավոր և չափազանց հոգնած՝ ընդ է ընկել և մահացել մի ժայռաքարի վրա, որտեղ էլ նրան գտել են հինգ հազարամյակ անց:

Հնագիտական ավելի մանրակրկիտ պեղումներն սկսվեցին 1992 թվականի ամռանը, և հայտնաբերվեցին մի շարք արժեքավոր տվյալներ, այդ թվում՝ բազմաթիվ օրգանական նյութեր (սերմեր, տերևներ, փայտ, գետնամամուռ): Իսկ հետագա ուսումնասիրությունների ընթացքում էլ սառցե մարդու աղիքների մեջ հայտնաբերվեցին բուսական մնացորդներ:

Ո՞՛՛՛՛ ԵՐ ՆԱ

Դիակը հայտնաբերվել է ծովի մակերևույթից 3.210 մետր բարձրության վրա՝ Օթթալ Ալպերում (Otztal Alps), որը գտնվում է ավստրո-իտալական սահմանից 92 մետր հարավ: Այժմ սառցե մարդը հայտնի է Օթթալ անվամբ՝ ի պատիվ այն վայրի, որտեղ նրան հայտնաբերել են: Երեք տարբեր լաբորատորիաներում կատարված ուսումնասիրություններից պարզվել է, որ սառցե մարդն ապրել է 5.300 տարի առաջ: Նա եղել է փոքրամարմին, այսինքն՝ ծիշտ այնպիսին, ինչպիսին Հնավթալի բնակավայրի մարդիկ են այսօր: Պարզվել է նաև տարիքը. 46 տարեկան, որը բավական հասուն տարիք էր համարվում այդ ժամանակների մարդկանց համար: Հետագա ուսումնասիրությունները պարզել են նաև, որ Օթթին սերում էր հյուսիս-կենտրոնական եվրոպայից:

Այն վայրը, որտեղ գտնվել է սառցե մարդը, ընկած է Ավստրիայի և Իտալիայի սահմանի միջև: Սկզբում դիակը փոխադրվում է Ինսբրուկ՝ Ավստրիա, այն նկատառումով, որ այդ հատվածն ավելի շուտ Ավստրիային է պատկանում, քան Իտալիային: Հետագայում, այնուամենայնիվ, դիակը փոխադրվում է Իտալիա, քանի որ տեղական իշխանությունների կարծիքով, այդ տարածքը Իտալիայի սահմանին ավելի մոտ է գտնվում: Սառցե մարդն այժմ իր հանգրվանն է գտել հատուկ պատրաստված թանգարանում, որը գտնվում է Բոլզանոյում (Իտալիա):

ԻՆՉ ԻՐԵՐ ԵՆ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՎԵԼ ՄԱՌՑԵ ՄԱՐԴՈՒ ՄՈՏ

Ուսումնասիրելով Օթթիի հագուստն ու իրերը գիտնականներին հաջողվել է պատկերացում կազմել ոչ միայն նրա, այլև այն հասարակության մասին, որի մեջ նա ապրել է հինգ հազար տարի առաջ: Իրերից դատելով՝ դժվար չէ կռահել, որ տվյալ համակարգի մարդիկ շատ լավ ճանաչել են շրջապատի բնությունը՝ ժայռերը, կենդանիները, բույսերը: Անգամ կարողացել են հեռավոր վայրերից ձեռք բերել կայծքարեր, պղնձի համբանյութ: Օթթիի մոտ գտնված բոլոր ի-

նի չէ, քանի որ հնագետներն այս շրջանը դեռևս տեխնիկայի ժամանակակից միջոցներով չեն ուսումնասիրել: Սակայն պարզ է մի բան. Ջուվալն ամենամոտն է հովտին, որտեղ աճում են նույնպիսի բույսեր, ինչպիսին գտնվել են սառցե մարդու մոտ: Ուրեմն՝ կարելի է ենթադրել, որ սա հենց այն վայրն է, որտեղ ապրել է Օթթին հինգ հազարամյակ առաջ:

Վոլֆգանգ Մյուլլերի (Ավստրալիայի ազգային համալսարան) կատարած ռադիոհզոտոպային ուսումնասիրության հետևանքով պարզվել է, որ Օթթին ծնվել և մեծացել է մի վայրում, սակայն իր կյանքի վերջին տարիներն անցկացրել է մեկ այլ վայ-

րում: Ուրեմն՝ կարելի է եզրակացնել, որ Օթթին ճանապարհ ընկնելուց առաջ սննդի պաշարը փաթաթել է գետնամամուռով: Փաստորեն, գետնամամուռի կտորները սննդի միջոցով պատահմամբ թափանցել են նրա օրգանիզմ:

Սառցե մարդու ոսկորների և փոքրաթիվ մազերի հնագիտական մնացորդների ռադիոհզոտոպային ուսումնասիրությամբ հնագետներին հաջողվել է պարզել մի շարք այլ մանրամասներ ևս՝ կապված նրա սննդի հետ: Օրինակ՝ ազոտի և ածխածնի տոկոսային հարաբերակցությամբ հնարավոր է եղել որոշել Օթթիի նախընտրած սննդի տեսակը: Պարզվել է, որ նա իր կյանքի ընթացքում սնվել է զանազան բույսերով և մսով: Ծովային ծագումով սնունդը բացառված է եղել նրա սննդակարգում: Դա բացատրվում է նրանով, որ այն վայրը, որտեղ Օթթին բնակվել է, բավական հեռու է գտնվել ծովից:

ԻՆՉՈ՞՛՛ ԵՆ ՆԱ ԶԲԱՂՎԵԼ

Գոյություն ունեն մի շարք տեսակետներ՝ կապված Օթթիի զբաղմունքի հետ: Համաձայն մի տեսակետի՝ սառցե մարդը, որն ապրել է մեզինք հինգ հազարամյակ առաջ, հովիվ է եղել: Այս տեսակետի համար հիմք է ընդունվել այն փաստը, որ Օթթիի դիակը գտել են այն ճանապարհի վրա, որտեղով սովորաբար մինչև այժմ էլ Հնավթալից հովիվները ամռան ամիսներին իրենց հոտերը տանում են Ալպերի բարձրաբերձ արոտավայրերը՝ Օթթալ: Սակայն մյուս կողմից էլ չկան այս տեսակետը հաստատող ապացույցներ:

Այն հնագետները, որոնք այս տեսակետի կողմնակիցն են, բավարար հիմք են համարում ծառի կեղևից և խոտերից պատրաստված թիկնոցը՝ համեմատելով բալկանյան ժամանակակից հովվական հագուստի հետ: Սակայն սա էլ բավարար հիմք չէ՝ պաշտպանելու այս տեսակետը, քանի որ Օթթիի հագուստն ավելի շուտ բնորոշ է եղել հնագույն ժամանակների ժամփողոցներին, քան հովիվներին:

Սառցե մարդու պահպանված մազափնջի ուսումնասիրությամբ հայտնաբերվել են բարձրորակ պղնձի և մկնդեղի հետքեր: Ըստ որոշ հնագետների՝ Օթթին մասնակցել է պղնձի հալման աշխատանքներին: Սակայն Ջեֆրի Գրայմը (Անգլիա) հերքել է այս կարծիքը՝ առաջ տանելով այն տեսակետը, որ հետքերը հայտնվել են մազերի վրա միայն մահանալուց հետո մետաղի քայքայման պատճառով: Մի շարք գիտնականներ պաշտպանում են Ջեֆրի Գրայմի տեսակետը, քանի որ մազերի վրա հայտնաբերվել են Mielichhoferia elongata բույսի հետքեր: Այս բույսը հնագետների շրջաններում հայտնի է «պղնձի գետնամամուռ» անվամբ, քանի որ սովորաբար աճում է պղնձի հանքանյութ պարունակող ժայռերի վրա:

Սեկ այլ տեսակետի համաձայն էլ՝ Օթթին որսորդ է եղել և զբաղվել է քարայծի որսով:

Իհարկե, գոյություն ունեն և այլ տեսակետներ, համաձայն որոնց, հնարավոր է, որ նա եղել է հանցագործ, կայծքարերի առևտրով զբաղվող առևտրական, զինվոր կամ էլ շաման: Սակայն այս բոլորը ենթադրություններ են, և այդ տեսակետները պաշտպանող լուրջ հիմքեր կամ ապացույցներ չկան, բացի բուժական հատկություններ ունեցող սնկի կտորներից, որոնք կարող էին շամանի կողմից օգտագործվել բուժական կամ էլ ոգեկոչման նպատակով:

ԻՆՉԻ՞՛՛ ԵՆ ՄԱՐԱՑԵԼ

2001 թվականին Փոլ Կոստները և Էդուարդ Էգարդեր Վիգիլը (Բոլզանոյի շրջանային հիվանդանոց, Իտալիա) ռենտգենյան ճառագայթների միջոցով կարողացել են Օթթիի մեջքի վրա՝ ձախ ուսի տակ, նետի ծայր հայտնաբերել: Այս հայտարարությունից հետո մամուլում ծայր առան ըննարկումներ կապված սառցե մարդու մահվան հնարավոր պատճառների հետ: Կոստների և Էգարդեր Վիգիլի խորին համոզմամբ՝ սառցե մարդն ավելի շուտ սպանվել է նետահարվելուց, քան մահացել բնական մահով կամ էլ հոգնածությունից ու ցրտահարությունից՝ քնի մեջ, ինչպես մինչ այդ ենթադրվում էր: Որոշ գիտնականներ, այդ թվում Վանեդիսը և Տազիարոն առաջարկում են մարմնից հեռացնել 27 միլիմետր երկարությամբ և 18 միլիմետր լայնությամբ եռաչափ օտար մարմինը՝ համոզվելու համար, որ իրոք դա նետի գլխիկից է, և որ Օթթին, իսկապես, մահացել է նետով խոցվելուց:

ՄԱՌՑԵ ՄԱՐԴԸ

Ջեյմս Դ. Դիքսոն, Կլաուս Օգլ և Լինդա Լ. Հանդլի

Ռոք-Սթրայուն. սա այն տեղանքն է, որտեղ հայտնաբերվել է սառցե մարդը:

րերն էլ պատրաստված են եղել բարձրորակ նյութերից՝ իրենց նպատակին լավագույնս ծառայելու համար:

Սառցե մարդն ունեցել է բավական տաք եռաշերտ հագուստ, սոնապաններ, ազդրեր՝ ծածկող փաթաթաշոր, կիսաբաճկոն՝ պատրաստված եղջերուի և այծի մորթիներից, ինչպես նաև խոտից ու ծառի կեղևից հյուսված թիկնոց: Նրա գլխարկը արջի մորթուց էր, կոշիկի ներբանները՝ արջի, իսկ վերին մասը՝ այծի կաշվից:

Օթթին ուներ պղնձե կացին և Գորդո լճի մոտակայքից բերված կայծքարի դաշույն (Գորդո լիճը գտնվում է 150 կմ դեպի հարավ այն վայրից, որտեղ գտնվել է սառցե մարդը): Դաշույնի կողք պատրաստված է եղել հացենու փայտից, որպիսին մինչև այսօր էլ իր ամրության շնորհիվ օգտագործվում է բռնակներ պատրաստելու համար: Նրա իրերի կողքին գտնվել է բավական երկար ա-նի՝ պատրաստված կարմրածառից, որի առածգական փայտը լավագույնն է աղեղներ պատրաստելու համար:

Սառցե մարդու մոտ հայտնաբերվել է նաև գոտեպայուսակ, որի մեջ եղել են մետաղյա ծծմբաքարեր (պիրիտներ), կայծքարեր, կեչու վրա աճող արեթասնկի երկու կտոր: Կեչու արեթասնուկը, ինչպես հայտնի է, պարունակում է դեղագործական տեսանկյունից արժեքավոր միացություններ: Ամենայն հավանականությամբ, Օթթին սնկի կտորներն իր մոտ պահել է թերապևտիկ նպատակով օգտագործելու համար: Հնագետները իրերի մեջ գտել են նաև ցանցի կտորներ, կեչու կեղևից պատրաստված երկու անոթ: Դրանցից մեկի մեջ գտնվել են փայտածուխ և նորվեգական թխկու տերևներ:

ՈՐՏԵՂԻ՞՛՛ ԵՐ ԵԿԵԼ ՆԱ

Ալպերի այն հատվածում, որտեղ գտնվել է սառցե մարդը, հովիտները ձգվում են հյուսիսից դեպի հարավ՝ բարձրաբերձ լեռների միջև: Ուրեմն՝ Օթթիի հայրենի բնակավայրը պետք է փնտրել ավելի շուտ այս շրջանում, քան արևելքում կամ արևմուտքում: Նրա մոտ հայտնաբերված բույսերի մնացորդների հետքերը տաճում են դեպի հարավ:

Նեոլիթյան դարաշրջանի մի տեղանք է հայտնաբերվել Ջուվալում, որը գտնվում է Հնավթալի ծայր հարավում: Սակայն այս տեղանքի թվագրության մասին ոչինչ հայտ-

րում՝ Վենթեթալում կամ էլ մոտակա այլ հովիտներում (հյուսիսային հատվածում): Եթե այս ամենը հիմնավորվի, ապա բոլոր այս տեսակետներն էլ արժանի են ուշադրության:

ԻՆՉՈ՞՛՛ ԵՆ ՄԱՎԵԼ

Օթթիի մարտդական տրակտում հայտնաբերված սննդի մնացորդների ուսումնասիրությունից հնարավոր է եղել պատկերացում կազմել վերջին անգամ ընդունած նրա սննդի մասին: Գիտնականներից մեկն, օրինակ, հայտնաբերել է սովորական հացահատիկի թեփ: Չի բացառվում, որ այն օրգանիզմ է թափանցել՝ իբրև աղացած հացահատիկ, որից ավելի շուտ հաց են պատրաստել, քան շիլա: Ստամոքսում հայտնաբերվել են նաև տարբեր տեսակի բույսերի մնացորդներ: Իսկ Ֆրանկո Ռոլոյի դեկավարած գիտնականների խումբն էլ (Կամերինոյի համալսարան, Իտալիա) սառցե մարդու աղիքներում հայտնաբերված սննդի ԴՆԹ վերլուծությունից պարզել է, որ վերջին անգամ ընդունած սննդի մեջ եղել է կարմիր եղնիկի և քարայծի միս: Հնագետները գտել են նաև քարայծի վզի ոսկորների կտորներ Օթթիի դիակից ոչ շատ հեռու: Գտնվել է նաև ամբողջական մամուլի՝ ընկած նրա մարմնի անմիջապես կողքին: Մամուլը թթվաշ սալուր հիշեցնող պտուղ է, որ հավանաբար սառցե մարդն իր մոտ է պահել չորացած վիճակում՝ որպես ճանապարհի սննդի պաշար:

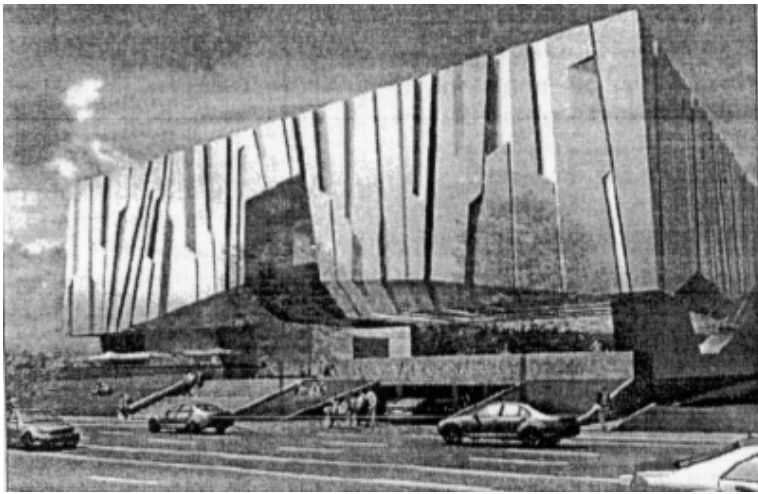
Ուշագրավ է այն փաստը, որ գիտնականներին հաջողվել է մարտդական տրակտից վերցված սննդի մնացորդների մեջ զանազան տարբեր տեսակի գետնամամուռի կտորներ: Իսկ ինչպե՞ս կարող էր գետնամամուռը թափանցած լինել սառցե մարդու օրգանիզմ: Չէ՞ որ չկան ապացույցներ, որ մարդիկ երբևէ գետնամամուռը իբրև սնունդ օգտագործած լինեն:

Հինգ հազարամյակ առաջ, երբ արդյունաբերության մասին անգամ խոսք չի եղել չէր կարող, և չկային համապատասխան նյութեր՝ սնունդը փաթեթավորելու կամ մաքուր պահելու համար, գետնամամուռը դրա ամենահարմար միջոցն էր համարվում: Հնագիտական պեղումների ժամանակ պարզվել է, որ հնագույն ժամանակներում եվրոպայում գետնամամուռն այդ նպատակով մեծ կիրառություն է ունեցել: Այն անգամ լայնորեն օգտագործվել է արտաքնոցներ-

Նոր հայկական մեծ թանգարան Հարավային Կալիֆոռնիայում

Վաշինգտոնի կենտրոնում Հայոց ցեղասպանության թանգարան ունենալու գաղափարը կողմերի միջև անհամատեղելի վեճերի հետևանքով իրականություն չդառնալուց տարիներ անց, այժմ ամերիկահայերի շրջանում ծրագրեր են մշակվում հայկական հիմնական մի թանգարան կառուցելու Հարավային Կալիֆոռնիայում՝ հայաշատ Գլենդեյլում:

Թանգարանի առաքելությունը, ըստ «Արմինյե Միորո-Սփեթթեր» շաբաթաթերթի, եթնիկական տարբեր խմբավորումների և մշակույթների միջև իրար հասկացողություն սերմանելուն և արժեքների փոխադարձ կապ հաստատելուն է միտված լինելու:

«Ի տարբերություն վաշինգտոնյան թանգարանի, այս մեկը նվիրված է լինելու Կալիֆոռնիայում ապրող տարբեր մերճաղթյալների, որոնք Մ. Նահանգներ են եկել և իրենց ներդրումը են դրել հայկական մշակույթի և ինքնության պահպանման գործում»:

Գլենդեյլում ապրող տարբեր մերճաղթյալների, որոնք Մ. Նահանգներ են եկել և իրենց ներդրումը են դրել հայկական մշակույթի և ինքնության պահպանման գործում»:

րում ունեցել երկրի զարգացման գործում: Իհարկե, հայկական փորձառությունը կազմելու է ցուցադրությունների հիմնական բաղադրիչը, որովհետև մենք ենք նախաձեռնողները», նշել է «Hichoice Health Care» առողջապահական ֆիրմայի գլխավոր գործադիր տնօրեն և ծրագրի նախաձեռնող Պերոն Կարապետյանը: Օրագրի մյուս խանդավառ մասնակիցներն են Բիզնես-խորհրդատու Ջավեն Գազազյանը և «Ալաջաջյան-Մարկուսի ճարտարապետական ֆիրմայի» համահիմնադիր Արամ Ալաջաջյանը, որի ֆիրման համընդհանուր առմամբ փորձ է ապագա թանգարանի շինքը: Ֆիրման ընտրվել է, որովհետև համաշխարհային ճարտարապետական ընկերությունների հետ աշխատելու մեծ փորձ ունի: Ապագա թանգարանի արտաքին տեսքը արտա-

ցուցվում է ինչպես Հայաստանի ժայռային և լեռնային, այնպես էլ Գլենդեյլի հյուսիսում գտնվող Սան Գաբրիել լեռների բնաշխարհները:

Քաղաքապետարանի հետ բանակցություններն ընթացքի մեջ են, և արդեն որոշ տարածք տրամադրվել է քաղաքի կենտրոնում: Ակնկալվում է, որ մինչև 2017-ի առաջին եռամսյակի ավարտը պայմանագիրը կկնքվի քաղաքային իշխանությունների և թանգարանի գործադիր վարչության միջև: Հայկական տասը կազմակերպություններ աջակցում են թանգարանի կառուցման համար անհրաժեշտ գումարը հայթայթելու: Կալիֆոռնիայի նահանգը մեկ միլիոն դոլար է հատկացրել իր 2016-17 թթ. բյուջեից նախագծի իրականացման համար:

Սառցե մարդու հագված կային բավական տաք շորեր՝ բաղկացած երեք շերտից: Նրա հագուստը պատրաստված էր կաշվից, խոտերից և ծառի կեղևից: Հագուստի և իրերի վերականգնողական աշխատանքները կատարել են հռոմեա-գերմանական թանգարանի հնագետները Մայնցում (Գերմանիա):

ՄԱՌՑԵ ՄԱՐԴԸ

>7 ՏԱՐՎԱ ՈՐ ԵՂԱՆԱԿԻՆ ԵՆ ԱՄԱՅՆԵԼ

Գոյություն ունեն մի շարք տեսակետներ՝ կապված սառցե մարդու մահվան ժամանակաշրջանի հետ: Համաձայն մի տեսակետի՝ Օթթին մահացել է աշնանը: Այս տեսակետի համար հիմք է հանդիսացել սալոր հիշեցնող պտղի՝ մամուլի առկայությունը, որը, ինչպես հայտնի է, հասունանում է աշնանը: Ցորենի հատիկների հայտնաբերումը նույնպես լուրջ հիմք է տալիս ենթադրելու, որ Օթթին իրոք մահացել է աշնանը: Հնարավոր է, որ հացահատիկը նրա մոտ հայտնվել է հունձքի ժամանակ, որն, ինչպես հայտնի է, աշնանն է լինում: Սակայն մեկ այլ տեսակետի համաձայն էլ՝ հնարավոր է, որ սառցե մարդը մահացած լինի գարնան վերջերին կամ էլ ամռան սկզբներին, քանի որ նրա հաստ աղիքից վերցված սննդի նմուշի մեջ հայտնաբերվել է գայլուկաբոխու (Ostrya) ծաղկափոշի: Գայլուկաբոխին Շնալսթալում ծաղկում է գարնան վերջերին՝ ծովի մակերևույթից 1200 մետր բարձրության վրա:

ՄԵՆԵ ԻՆՉ ԳԻՏԵՆԵ

Արդեն մեկ և կես տասնամյակ է անցել այն ժամանակից ի վեր, ինչ հայտնաբերվել է նեոլիթյան դարաշրջանին պատկանող Օթթի դիակը, որն ավելի հին է, քան եգիպտական մումիաները: Տարբեր տեսակետներ ու վարկածներ են մշակվել՝ կապված սառցե մարդու ծագման ու զբաղմունքի հետ: Սակայն դրանք բոլորն էլ ենթակա են փոփոխման, քանի որ հնագիտական ուսումնասիրությունները դեռևս շարունակվում են:

Բուսական մնացորդների հայտնաբերումը սառցե մարդու օրգանիզմում, ինչպես նաև կայծքարերի, հագուստի և զանազան իրերի առկայությունը թույլ տվեցին հնագետներին բացահայտելու մի շարք կարևոր գաղտնիքներ: Հնարավոր եղավ պարզել նաև ոչ միայն Օթթիի տարիքը, մոտավոր բնակավայրը, այլև նրա սննդակարգը, առողջական վիճակը, մահվան ժամանակաշրջանը և ինչ-որ չափով էլ հնարավոր եղավ պատկերացում կազմել շրջակա միջավայրի մասին:

Հինգհազարամյա վաղեմություն ունեցող սառցե մարդու մահվան առեղծվածի հետ կապված, մինչև այժմ գոյություն ունեցող մեկնաբանություններից ամենաուշագրավն այն է, որ Օթթին բոլորովին էլ այնտեղ չի մահացել, որտեղ գտնվել է, այլ, հնարավոր է, որ հինգ հազար տարի առաջ տեղի ունեցած հալոցքի հետևանքով նրա մարմինը թշվառվել է այն վայրը, որտեղ էլ նրան գտել են սկզբնապես: Նրա մարմնի դիրքը, մաշկի արտաքին շերտի՝ էպիդերմիսի բացակայությունը, ինչպես նաև մարմնից մի քանի մետր հեռավորության վրա ցաթուցրիվ եղած իրերն այդ են վկայում:

Ինչ վերաբերում է Օթթիի մահվան իրական պատճառներին, հնագետներին մինչև այժմ չի հաջողվել պարզել, քանի որ դրանք հնարավոր կլինի պարզել միայն դիախեռումից հետո: Իսկ դիախեռելը հնարավոր չէ, քանի որ այդ կարող է անդառնալիորեն վնասել հնագիտական մեծ արժեք ներկայացնող սառցե մարդուն:

Թարգմանեց Հասմիկ ԱՐՐԱՅԱՆՆԸ

Բուսակեր մայրերը վտանգում են իրենց նորածինների առողջությունը

Վիտամիններից անգամ մեկի՝ B12-ի պակասը օրգանիզմում կարող է խոչընդոտել նորածինների աճն ու զարգացումը: Երեխաների մոտավոր և ֆիզիկական զարգացման համար առանձնապես լուրջ վտանգ են ներկայացնում բուսակեր այն մայրերը, որոնք իրենց կերակրացանկից բացառել են մսեղենը, ծուռ և կենդանական ծագում ունեցող այլ մթերքներ: Մինչդեռ վերոհիշյալ վիտամինը պարունակում են հատկապես կենդանական ծագում ունեցող մթերքները: Նշենք, որ B12 վիտամինը նյարդային և արյան բջիջների պահպանման հիմնական պատասխանատուն է:

Չորջիա նահանգի հիվանդությունների կանխարգելման կենտրոնը (CDC) արձանագրել է վիտամին B12-ի պակասի երկու առանձնահատուկ դեպք երկու երեխաների մոտ, որոնց մայրերը բուսակերներ են: Հետազոտման պահին երեխաներից մեկը 15 ամսական էր, իսկ մյուսը երկուսուկես տարեկան: Այնուամենայնիվ, նշված երեխաների մոտ խիստ նկատելի էր մոտավոր և ֆիզիկական զարգացման դանդաղ ընթացք, նրանց բառապաշարը շատ ավելի աղքատիկ էր, քան իրենց տարիքի մյուս երեխաներինը: Նրանք նաև ֆիզիկապես էին թերզարգացած:

Բժշկական գիտությունների դոկտոր Մարիա Էլենա Ջեֆֆերդան ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզել է, որ վիտամինի պակաս կարող է նկատվել ոչ միայն բուսակերների օրգանիզմում, այլև նրանց օրգանիզմներում, ովքեր առանձնապես ուշադրություն չեն դարձնում իրենց ընդունած սննդի տեսականուն:

Ըստ նրա «Ամերիկայում կան շատ ոչ բուսակերներ, որոնք, այնուամենայնիվ, ունեն օրգանիզմի համար անհրաժեշտ հիմնական վիտամինների պակաս»: Նա նշում է. «Այնքան էլ հեշտ չէ հայտնաբերել B12-ի պակասն օրգանիզմում, քանի որ հաճախ ակտանիշներն այնքան էլ ցայտուն չեն արտահայտված»: Մանկահասակ երեխաների մոտ B12 վիտամինի պակասը կարող է առաջ բերել թմրածություն կամ էլ խոչընդոտել մոտավոր և ֆիզիկական զարգացմանը, հատկապես 4-8 ամսականների մոտ: Այն նաև կարող է առաջացնել մտապահման և շարժողական խնդիրներ: Չափահասների մոտ B12 վիտամինի պակասը կարող է հանգեցնել շատ ավելի լուրջ հետևանքների, ինչպես, օրինակ, զրգավածություն, հոգեկան սթրեսներ, ընկճվածություն, զգայախաբություն, հիշողության կորուստ, պարանոյա և այլն:

Ինչպես մասնագետներն են հավաստում, վիտամիններով հարուստ բազմազան սնունդը, անգամ բուսակերների մոտ, կարող է ապահովել օրգանիզմի համար կենսական նշանակություն ունեցող վիտամինների քանակը: Մի շարք սննդամթերքներից, այդ թվում՝ չափահասների համար նախատեսված նախաճաշի շիլաները և սոյա պարունակող այլ սննդամթերքներ հարստացված են տարբեր վիտամիններով, այդ թվում B12-ով: Այդպիսի սնունդն անհրաժեշտ է հատկապես հղի կանանց և կերակրող բուսակեր մայրերին: Ամերիկայում մեծ ծամանակ ընդունել լրացուցիչ վիտամիններ:

Պաշտպանե՛ք աչքերը սննդային հավելումներից

Ամերիկյան գիտնականները, ուսումնասիրելով ոչ ավանդական բժշկությանը նվիրված գրականությունը, հանգեցին անսպասելի հետևության: Պարզվեց, որ զանազան սննդային հավելումները և «ժողովրդական» բժշկության որոշ դեղամիջոցներ, որոնք օգտագործվում են բուժական նպատակներով և համարվում են բացարձակապես անվտանգ, կարող են լրջորեն վնասել տեսողությանը: Այնպիսի դեղամիջոցների օգտագործումը, ինչպիսիք են գինգկոն, էսխինացիան, ինչպես նաև A վիտամին պարունակող վիտամինային խմբերը կարող են հանգեցնել աչքի ցանցաթաղանթի պաթոլոգիկ փոփոխությունների և վնաս հասցնել տեսողությանը:

Գիտություն

Գլխավոր խմբագիր՝ Ա. ՏԵՐ-ԳԱԲՐԵԼՅԱՆ

Երևան-19, Մարշալ Բաղդամյան 24բ, հեռ. 56-80-14: Դասիչ՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 23.02.2017 թ. Տպաքանակը՝ 500: gitutyun@sci.am

"ТИТУЛ" ("Hayka") razeta HAH PA